

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра української мови

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«ФУНКЦІЇ ДІАЛЕКТИЗМІВ І СУРЖИКІЗМІВ У РОМАНІ
«ОРИНИН» САШКА СТОЛОВОГО»**

Виконав студент 4-го року навчання,
Спеціальності
035. 1 Філологія
(українська мова та література)

Талько Маркіян Олегович
Керівник Дика Л. В.
кандидат філологічних наук, доцент

Рецензент Рябець Л. В.

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____

Секретар ЕК _____
« ____ » _____ 2025 р.

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
Розділ 1. СУРЖИК ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	5
1.1. Історія і теоретичне підґрунтя досліджень українсько-російського змішаного мовлення.....	5
1.2. Проблема нерозрізнення говіркових і суржикових форм.....	12
1.3. Суржик і діалект в оцінці мовлян.....	19
Розділ 2. ФУНКЦІЇ ДІАЛЕКТИЗМІВ І СУРИЖКІЗМІВ У РОМАНІ «ОРИНИН».....	24
2.1. Фонетичні та морфологічні риси говірки села Козіївки.....	24
2.2. Слобожанська говіркова основа роману «Оринин».....	30
2.3. Динамічні процеси в говірці с. Козіївка на прикладі роману «Оринин».....	32
2.4. Суржик у романі.....	36
2.5. Кількісні характеристики українсько-російського змішаного мовлення.....	41
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54
ДОДАТОК.....	56

Вступ

В останні роки помітна тенденція до частішого використання української мови в усіх сферах життя. Згідно з проведеним 2022 року опитуванням «Суспільного» 57% українців почали частіше використовувати українську мову або лише нею стали розмовляти від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну [9]. У березні 2023 року відсоток зріс: «71% мешканців України для щоденного спілкування обирали українську», згадують медіа «Ukrainian» [16].

Українці також мають високий попит на дослідження локальних варіантів української мови. На платформі “Youtube” канали, орієнтовані на дослідження української мови, набирають найбільшу кількість переглядів, коли публікують відео про діалекти. Воліємо підтвердити свої думки порівнянням: відео “Чому РПЦ в Україні досі не молиться українською і до чого тут іврит”, що вийшло 14 вересня 2024 р. на каналі “Твоя підпільна гуманітарка”, набрало 28 тис. переглядів, а відео про говори “Українські діалекти” від 4 листопада 2021 р. набрало 365 тис. переглядів. Схожа ситуація на ютуб-каналі “Ідея Олександрівна”: відео під назвою “Походження слів: пиво, гетьман, капітан, кава, чай, комарі – звідки взялися? Етимологія #1”, що вийшло 29 листопада 2024 р., набрало 54 тис. переглядів, а відео про говірки “Закарпатський діалект” набрало 491 тис. переглядів (кількість переглядів постійно зростає). Помітно, що на ютуб-каналі “Ідея Олександрівна” найбільше переглядів набирають відео про говори Карпат та Закарпаття: відео про гуцульський, бойківський та закарпатський діалекти набрали по 559, 419 та 457 тисяч переглядів відповідно, а відео про подільський, середньонадніпрянський та слобожанський переглянули 281, 296 та 299 тисяч разів. Можливо, це пов’язано з “екзотичністю” говорів південно-західного наріччя, адже вони за своїми особливостями віддаленіші від літературної мови, в основі якої лежать переважно говори південно-східного наріччя, зокрема середньонадніпрянський, з яким межують подільський та слобожанський діалекти.

Зацікавленість українців локальними варіантами української мови відчули письменники, у творах яких дедалі помітніше проступають діалектні риси [11, с. 1].

2024 року Сашко Столовий з села Козіївки на Слобожанщині, бажаючи відобразити історію та традиції своєї родини та місцевости, написав книжку «Оринин». Як стверджує автор, твір написано середньонадніпрянським говором. В анотації до видання, опублікованого у видавництві «Лабораторія», зазначено: *«Сашко Столовий, автор дебютного роману «Оринин. Роман про стелепного чоловіка», спадковий козіяр і носій локальної культури, пропонує зануритися в світ говірки, традицій, забобонів, жаги до волі й грайливої іронії, завдяки яким Дем'ян і його родина проживали перипетії буремного та часом смертельно-небезпечного ХХ століття. Та й скільки таких Орининих розкидано по Україні!»*. Однак аналіз мовного наповнення роману засвідчив значну кількість суржикізмів, які очевидно помилково трактовано як говіркові риси. Отже, **актуальність** нашої праці зумовлена недостатнім розмежуванням власне говіркового матеріалу і суржикових форм, нечіткістю термінології, що описує явища, спільні з російською мовою, невиробленістю підходів, які б дозволили чітко класифікувати говіркові і запозичені риси. Новизна роботи полягає в тому, що вперше суржикові форми розглянуто на говірковому тлі, на відміну від попередніх досліджень, де суржик порівнювано з нормативними варіантами української та російської мов. Праць, де було б порівняння суржику з російською мовою та говірковою основою, звідки походить мовець, не було.

Мета роботи – розглянути функції діалектизмів і суржикізмів у романі «Оринин» Сашка Столового з урахуванням особливостей говірки села, описаного у творі. У роботі, враховуючи різні трактування терміну суржик, здійснена спроба провести межу між діалектними та суржиковими формами.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- обґрунтувати доцільність перегляду визначення терміну суржик, запропонувати власне визначення;

- окреслити проблему потрактування суржикізмів і діалектизмів у мовознавчій літературі та суспільній практиці;
- розглянути діалектні форми у романі «Оринин» на тлі даних Атласу української мови та описів діалектних рис у мовознавчій літературі;
- визначити належність говірки с. Козіївка до говору південно-східного наріччя;
- описати суржикові форми в романі «Оринин», розмежувати власне суржикізми і діалектні форми, спираючись на дані словників та корпусів української мови;
- спробувати визначити необхідний відсоток росізмів у мовленні для коректного трактування такого мовлення як суржикового.

Об'єктом дослідження є суржикізми та діалектизми в романі «Оринин» Сашка Столового.

Предмет дослідження – функції суржикізмів та діалектизмів у романі «Оринин».

Методи дослідження: описовий з використанням елементів лінгвогеографічного – для встановлення належності говірки села, описаного в романі, до одного з говорів південно-східного наріччя, та елементів кількісного аналізу для порівняння кількості діалектизмів і суржикізмів у творі «Оринин».

Розділ 1

Суржик як об'єкт досліджень

1.1. Історія і теоретичне підґрунтя досліджень українсько-російського змішаного мовлення

Питання історії та поширення суржику ґрунтовно дослідила мовознавиця Лариса Масенко у своїй праці «Суржик: між мовою і язиком».

Лариса Масенко стверджує, що суржик почав виникати в період кінця XVII та початку XVIII сторіч. Однак він тоді був явищем локальним – ним послуговувалися сільські канцеляристи та москалі (військові) [5, с. 12]. Як більш загальна реалія суржик почав з'являтися наприкінці XIX ст., коли на теренах України стрімко розвивалася індустріалізація. У цей час селяни частіше переїздили на заробітки в поросійщені міста, де, слабо знаючи російську мову, вставляли у своє мовлення велику кількість елементів російської мови, що призводило до перемішування двох ідіомів [5, с. 16]. Порівнюючи нинішній суржик із мовою Свирида Голохвастова з п'єси Михайла Старицького «За двома зайцями», припускаємо, що тодішня суміш української та російської мов значно відрізнялася від нинішньої.

У радянську добу суржик поширювався й надалі, але досліджувати це явище в науковому колі було заборонено [5, с. 11, 47, 49]. Отже, ми нині маємо брак матеріалу з тієї доби. Попри це в СУМ-11 подано визначення цієї лексеми в другому значенні як штучного об'єднання кількох мов: *«перен., розм. Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова»* [10, с. 854].

Після здобуття незалежності Україною дослідження суржику активізувалося [5, с. 9], що є об'єктом детальнішого огляду в наступному розділі.

Отже, явище змішування мов з'явилося ще за доби козаччини на зламі XVII-XVIII століть, а нинішній “суржик” з'явився в другій половині XIX ст. Протягом XX ст. суржик на території України поширювався, однак ми не маємо

багато наукового матеріалу через політичну ситуацію в СРСР. Суржик почали досліджувати вже в кінці XX та початку XXI сторіч.

В енциклопедії «Українська мова» Олександр Тараненко написав таку статтю: «поширена в Україні розм[овна] назва ненормат[ивного] індивід[уального] мовлення певної особи та соціолекту певної групи, що будуються на основі змішування, *інтерференції* елементів двох і більше мов. Для характеристики таких змішаних типів мовних утворів кажуть, напр[иклад], про укр[аїнсько]-польський, укр[аїнсько]-словацький та ін[ші] с[уржики], про укр[аїнсько]-англійський с[уржик] (у США, Канаді); з протил[ежною] точкою відліку – про рос[ійсько]-український с[уржик]. Але найчастіше під с[уржиком] розуміють певний структур[но]-функц[ійний] компонент укр[аїнського] *просторіччя* з поміт[ною] домішкою *русизмів*, що став розм[овною] мовою і фактично осн[овним] засобом спілкування більшості україномов[ного] населення країни внаслідок масової тривалої укр[аїнсько]-рос[ійської] *двомовності* в її асиметр[ійній] (диглосній) формі» [12, с. 665].

Водночас зауважимо, що думку Олександра Тараненка про те, що суржик є основним засобом спілкування більшості українськомовного населення, можна піддати сумніву. Згідно з усеукраїнським опитуванням Київського міжнародного інституту соціології за 2003 рік [див. додаток 1], суржик переважає над українською мовою лише в найбільш зросійщених двох регіонах: “Схід” (9.6% суржикомовних проти 3.7% українськомовних) та “Південь” (12.4% проти 5.2%). У регіонах “Схід-Центр”, “Центр”, “Захід”, відсоток української мови істотно переважає над суржиком. При цьому не зовсім зрозуміло, що саме вкладають у поняття суржику автори дослідження.

Потребують також уточнення деякі визначення, які вживають дослідники суржику. Наприклад, Олександр Тараненко вживає лексему *інтерференція* як синонім до *змішування*. Лариса Масенко бачить різницю в цих лексемах, а також наголошує на важливості розрізнення *інтерферованого* та *змішаного мовлення*: «Основним завданням тут є розрізнення *інтерферованого* і *змішаного мовлення*,

встановлення критеріїв такого розрізнення, зокрема визначення інтерференційного порога, за яким починається процес мовної міксації» [5, с 64-65]. Лариса Масенко наголошує, що нерозрізнення цих явищ може призвести до хибних висновків: *«Нерозрізнення інтерферованого і змішаного мовлення, зарахування обох цих мовних різновидів до суржику призводить до хибної, на наш погляд, тези про його абсолютне переважання у спілкуванні українськомовної частини соціуму»* [5, с. 64-65].

Частина науковців співвідносять суржик із піджином або креольськими мовами (надалі – *креолами*). Зокрема, Олександр Чередниченко порівнює суржик із піджином: *«Чи можливі у цьому контексті аналогії з мовною ситуацією в Україні? На мою думку, цілком можливі. Не є таємницею, що нав'язування російської мови в часи колоніального та напівколоніального становища України, значний тиск російської на українську призвели до появи так званого суржику, що за своїми структурними та функціональними ознаками цілком відповідає вищезгаданому піджину»* [15, с. 535].

Наталія Дзюбишина-Мельник також зараховує суржик до піджинів: *«Піджинізація мови – типовий наслідок співіснування мов, одна з яких зазнає тривалого й спланованого тиску як упосліджена мова колонізованого народу. Український піджин – суржик...»* [3, с. 16]

Таке пояснення лінгвеми *суржик* аргументують схожістю механізмів утворення та соціальних обставин: обидва явища виникають в умовах нерівноправних міжетнічних і міжмовних стосунків колонізаторського та колонізованого народів, обидва явища формуються шляхом непослідовного засвоєння суперстрату й перемішування його з рисами субстрату.

Інший погляд висловлюють науковці, які вважають, що суржик, піджини і креоли, хоч і є схожими явищами, мають різну природу. На їхню думку, *піджин* – це змішана мова лише неспоріднених народів. Один із дослідників суржику польський учений Артур Брацький для визначення терміну *піджин* орієнтувався на визначення, подане в польській енциклопедії: *«піджин, зазвичай, – мішана мова, що виникла з*

англійської та іншої мови, аби різномовне населення могло легше порозумітися» [власний переклад], а також на визначення зі «Словничка термінів зі сфери соціолінгвістики та мовної прагматики» («Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej»): *«піджин – це своєрідна мова з таким собі “подвійним” корінням: його лексика походить від однієї мови, граматики – з другої. Виникає внаслідок відсутності тривалого контакту між людьми з різних етнічних груп. Люди з цих етносів з рідними спільнотами використовують свою мову, а при взаємодії з чужомовцями вживають помічну мову – піджин...»* [переклад власний]. У словничку акцентували увагу саме на тому, що піджин – це мова міжетнічна, себто представники однієї народности не послуговуються нею між собою. Для затвердження цієї тези в словничку виділили окремий абзац: *«піджин – це мова міжетнічна, себто нею послуговуються люди з, принаймні, двох етносів, тому протиставляється мові рідній, котру використовують одноплемінники. Також відрізняється від штучно утворених міжнародних мов, наприклад від есперанто, позаяк піджин виникає як мова природна. На противагу мові етнічній піджин має характер допоміжної мови й поділяє цю рису зі штучними мовами, як есперанто»* [власний переклад]. Також у працях згадували й про креоли: *«це змішані мови, похідні від піджинів чи “сабирів”, котрі стали рідними для певної спільноти. Найчастіше вони виникають, коли мова-колонізатор (англійська, французька, іспанська, португальська, нідерландська) спрощує свою морфологію і насичується лексикою мови тубільців»* [власний переклад]. Навівши умови виникнення піджинів, що можуть надалі розвинутиись у креоли, дослідник констатував, що суржик не збігається з цими термінами. Наприклад, автор підкреслює, що піджини утворюються на основі двох неспоріднених мов для налагодження контактів між собою, натомість суржик виник на основі двох слов'янських мов. Також піджини – це мови міжетнічні, а суржик виникає унаслідок асиміляції (люди переходили до більш престижної мови). Як висновок, Артур Брацький пропонує визначати суржик як «суму ідіолектів, сформованих у просторі різномовної диглосії». З цим самим визначенням згодна й українська дослідниця Лариса Масенко [5, с. 161].

У визначенні, поданому в польській енциклопедії, згадано лексему *сабир* – це змішана міжетнічна мова, котра виникла в результаті торгівлі. До *сабирів* можна зарахувати *басько-ісландський піджин* – мова, насичена германізмами й романізмами на основі баської, котра виникла під час узаємодії китобійців на теренах північно-західної Ісландії. Також можна *сабиром* назвати *середземноморську лінгва-франка*. Вважаємо, що для конкретизації української наукової термінології у сфері змішаних та штучних мов, було б доречно почати вживати цю лексему.

В англomовній науковій літературі натрапляємо на дещо інше визначення піджину. На думку Пітера Баккера, піджин – *«це мова утворена з інших мов, але спрощена в структурі, особливо у своїй морфології. Ці ідіоми виникають коли людям потрібно порозумітись, але їхні мови не перетиналися раніше. Піджини не мають (хіба декілька) рідних мовців. Ці мови – об'єкт для вивчення, вони вnormовані у своїй структурі, їх використовують дві чи більше групи, і ці ідіоми здебільшого незрозумілі носіям мови, з котрої походить лексика цих піджинів»* [власний переклад] [19, с. 25].

Через змішану природу були спроби відокремити суржик від української мови й назвати його самостійною мовою, що згодом систематизується. Проте таку думку висловлюють лише російські науковці, що можна пояснити радше політичними, а не науковими підставами. Критику необґрунтованих поглядів російських вчених знаходимо в українських та польських вчених, зокрема в згаданого Артура Брацького.

На порівняння суржику з мовою, хоч і не справжньою, про що свідчать лапки, натрапляємо в працях українських вчених. Суржик іронійно називали “третьою” мовою, що замінила собою українське просторіччя, але водночас підкреслювали, що ця лінгвема не є повноцінною підсистемою української мови. Наприклад, Володимир Труб визначав суржик як *«спотворену, просторічну форму першої підлеглої (не домінуючої) мови, яка є результатом малоусвідомленої спроби мовця наблизитися до опанування не першої домінуючої мови... Суржик є невпорядкованою, безсистемною “мовою”, яка може хаотично, непередбачувано*

змінюватися. Кількість лексем, у яких замість української основи вживається відповідний російський субстрат, для кожного мовця є індивідуальною, непрогнозованою... Відтак суржик постає як “третя” мова. Функціонально вона співвідноситься з українським просторіччям. За нормальних обставин українське просторіччя має бути однією з підсистем української мови (так само, як російське просторіччя є однією з підсистем російської), однак суржик не є такою підсистемою, оскільки до його складу входять елементи, які не можуть бути зареєстровані в жодному нормативному словнику української мови» [13, с. 52-54].

Вважаємо, що варто звернути увагу науковців, які досліджують питання українсько-російської мовної взаємодії, на явище “портуньйол”, що виникло на прикордонні Бразилії та іспанськомовних сусідніх держав. “Портуньйол” за описом дуже близький до українсько-російського суржику: «На відміну від більшості вищезгаданих явищ, – йдеться про піджини між неспорідненими мовами – які майже завжди звертаються до певної міри інтерференції з рідної мови, лексему “портуньйол” застосовують до двох дуже різних ситуацій. По-перше, цей термін традиційно використовують, коли кажуть про стійке двомовне співіснування в прикордонних спільнотах, наприклад, в Уругваї, Парагваї, Бразилії, Португалії. “Портуньйол” також описує ситуацію, коли носії однієї з двох близькоспоріднених мов намагаються розмовляти другою, але не можуть подолати вплив своєї рідної» [18, с. 1]. Відчутна різниця між піджинами та портуньйолом може свідчити про ще одне явище, яке виникає внаслідок змішування мов, проте вже споріднених. До цього типу ймовірно належить суржик. У подальших дослідженнях урахування усіх типів міжмовних інтерференцій допоможе детальніше розкрити механізми виникнення і функціонування українсько-російського суржику.

З огляду на вищезгадані дослідження, ми вважаємо доцільним підсумувати та надати своє визначення терміну. Суржик – це змішана (або ж унадміру інтерферована) сукупність ідіолектів, котра виникає, коли мовляни одного народу не до кінця вивчають мову іншого спорідненого народу. Це явище швидкоплинне й хаотичне – у кожного мовця воно неповторне (навіть в однієї людини впродовж

кількох років, якщо вивчатиме краще мови, відрізнятиметься та змінюватиметься), адже пов'язане з поступовим вивченням іншої мови в умовах її функціонування. Якщо *суржик* виникає на покордонні – це означає, що два споріднені народи нещодавно набули тісного контакту в економічному плані, якщо він розвивається по всіх теренах розселення одного етносу – це означає, що народ поступово асимілюється до іншого.

1.2. Проблема нерозрізнення говіркових і суржикових форм

Досі є недослідженою проблема, що дуже впливає на нинішнє сприйняття суржику і чіткість його розуміння: вчені порівнювали літературні норми української та російської мов і недостатньо звертали увагу на діалекти. Ми вважаємо за хибне визначати суржик без урахувань діалектної основи мовця, адже змішане мовлення не поставало на базі літературної української норми, а радше на говірковій. Про це нам свідчить історія суржику, котра розповідає, що він почав виникати ще в XVII ст., а набував своєї масовості в кінці XIX ст., за часів індустріалізації; період унормування української літературної мови припадає на першу половину XX ст. Отже, маємо потребу враховувати говіркові риси мовця в будь-якому дослідженні розглядуваного питання, адже лінгвіст зможе помилково зарахувати акання мовця зі східнополіського або північнослобожанського діалекту до суржикових рис, тоді як це збережена говіркова основа. Щоб потвердити наші слова про те, що дослідники можуть зараховувати до суржику українські говіркові особливості, вважаємо за потрібне розглянути приклади помилкової, на наш погляд, інтерпретації таких слів (позаяк тоді ще не було СУМ-20, будемо наводити за приклад СУМ-11).

Артур Брацький, на основі матеріалів розмов з респондентами (від ст. 132 до ст. 174) визначає як суржикові такі українські розмовні чи говіркові лексеми (для зручності писатимемо в дужках спочатку місце походження мовлянина, через крапку з комою – літературний відповідник, що наводить Артур Брацький, ще через крапку з комою – наше пояснення, зокрема наявність у словниках української мови та інших ресурсах, що підтверджує належність лексеми до української мови):

провідують (м. Дніпро; *відвідують*; слово нормативне, наявне в СУМ-11, а також у словниках до 1930-х років);

сюда (Вінниччина; *сюди*; форма наявна в ЕСУМ);

туда (Вінниччина; *туди*; форма наявна в ЕСУМ);

оставаться (Вінниччина; *залишатися*; наявне в СУМ-11, частотне в ГРАК-корпусі в текстах 1910-х рр.);

рядом (м. Дніпро; *поруч*; лексема наявна в СУМ-11 у цьому значенні, також часто вживана в текстах початку ХХ-го ст., за ГРАК-корпусом, у цьому значенні);

фамілію (Чернігівщина; *прізвище*; лексема трапляється в текстах ХІХ ст., зокрема й у Нечуя-Левицького у вигляді *хвामілія*, також наявна в СУМ-11 під ремаркою *розм.*);

год (Чернігівщина; рік наявне в СУМ-11 з примітками *розм.* та *рідко*);

півгода/півгоду (Сумщина; *півроку*; наявне у формі *півгоду* в текстах ГРАК-корпусу за ХІХ ст.);

годов (Чернігівщина; *років*; наявне в СУМ-20 з примітками: *розм.*, *фольк.*, *поет.*, також уживане в ГРАК-корпусі 70 700 разів. Флексія *-ов* притаманна поліщукам);

неприятна (Миколаївщина; *неприємною*; наявне в текстах кінця ХІХ ст. в ГРАК-корпусі);

у чим одіті (Миколаївщина; *в чому*; флексія *-ім* для місцевого відм. характерна для розмовного мовлення);

врем'я (Чернігівщина; *часом*; наявне в СУМ-11 з позначкою діал.);

врем'я (Миколаївщина; *час*; наявне в СУМ-11 з приміткою діал.);

тоже (Миколаївщина; *також*; наявне в СУМ-11 з позначкою діал.);

лагерь (Кіровоградська область; *табір*; наявне в старих словниках, Російсько-українському академічному словнику за редакцією Агатангела Кримського та Сергія Єфремова);

тайна (Кіровоградська область; *таємниця*; наявне в СУМ-11 з приміткою *розм.*);

справку (Кіровоградська область; *довідку*; наявне в СУМ-11 з приміткою *розм.*);

познакомились (Харківщина; *познайомились*; наявне в старих словниках, Російсько-українському академічному словнику за редакцією Агатангела Кримського та Сергія Єфремова);

оставатися (Харківщина; *залишатися*; наявне в СУМ-11 з примітками *розм.* та *рідко*);

раньше (Черкащина; *раніше*; поширене в текстах від ХІХ ст. у вигляді *ранше*);

обиццала (м. Дніпро; *обиццала*; наявне в СУМ-11 з позначкою розм.);
празник (м. Дніпро; *свято*; наявне в СУМ-11 з позначкою розм.);
в гóроді (Житомирщина; *в місті*; наявне в СУМ-11 з примітками розм. та рідко);
хтів (Житомирщина; *хотів*; лексема наявна в текстах 1910-х рр. у ГРАК-корпусі),

в гóрод (Житомирщина; *до міста*; лексема *город* наявна в СУМ-11 у цьому значенні з позначкою розм. та рідко);

пошло (м. Бровари; *пішло*; м. Бровари розташовується в межах “перехідних говірок”, себто говірок, котрі спочатку мали поліську основу, а згодом “понаддніпрянилися”. Прикметною рисою цих говірок є збереження етимологічного [o] в деяких словах),

по-другому (м. Бровари; *інакше*; прикметник *другий* в СУМ-11 має значення також *інакший*);

строїть (Чернігівщина; розм. рідко; будує);

но (Вінниччина; *але*; наявне в СУМ-11 з позначкою розм.);

письмами (Житомирщина; *листами*; наявне в СУМ-11 з позначкою розм.);

лічитьсця (Миколаївщина; *лікується*; наявне в СУМ-11 з приміткою рідко);

хватає (Житомирщина; *вистачає*; наявне в СУМ-11 з позначкою розм.);

в його був (Черкащина; *мав він*); *зо* (Черкащина; *зі*; наявне в СУМ-11 з приміткою рідко);

после (Чернігівщина; *після*; на Чернігівщині побутує східнополіський говір, де замість ікавізму на місці етимологічного [o] розвинулися дифтонги [yo], [yi], [yі], а також зберігся двозвук [іe], хоч лише в наголошеній позиції, у ненаголошеній позиції цей дифтонг монофтонгізувався в [e] без пом’якшення попереднього приголосного в середині слова [2, с. 42] та з можливим пом’якшенням – у кінці [2, с. 94], тому форма, котру на письмі передали як *после* цілком притаманна мовиці);

навестить (Чернігівщина; *провідати*; дифтонг [іe] в поліських говорах у ненаголошеній позиції розвивався в [e], а не в [і], як у літературній мові);

всігда (Чернігівщина; *завжди*; наявне в ЕСУМ).

Часто автор перекладає й почуті від респондентів слова, котрі не мають обмежувальних позначок у СУМ-11, на синоніми, менш поширені в регіонах мовців:

визвав (Вінниччина, *викликав*), *надіялась* (Вінниччина; *сподівалась*), *внучка* (Вінниччина; *онучкою*), *на протязі* (Житомирщина; *протягом*), *доказували* (Житомирщина; *доводили*); *кормили* (Миколаївщина; *годували*), *осталися* (Миколаївщина; *розм., рідко; залишились*); *бистро* (Миколаївщина; *швидко*); *хазяйство* (Миколаївщина; *господарство* (на ст. 144 також називає це суржиком)), *просьбою* (Миколаївщина; *проханням*); *похоронили* (Миколаївщина; *поховали*); *в мене мати* (Хмельниччина; *моя мати*), *довгождана* (Кіровоградська область; *довгоочікуваною*), *старалась* (Кіровоградська область; *намагалась*), *зразу* (Запоріжжя; *одразу*), *появились* (Запоріжжя; *з'явилися*), *балувався* (Дніпропетровська область; *пустував*), *винуваті* (Черкащина; *винні*), *настоював* (Житомирщина; *наполягав*).

В описі суржику автор зараховує розмовну лексему *первий* до суржикізмів. Також зараховує до суржику *на роботу* (перекладає на *до праці*).

Недостатньо врахувала діалектну основу в респондентів і Ольга Шечук-Ключева у своїй праці «Українське усне мовлення Донеччини», порівнявши суржик лиш на основі нормативних стандартів української та російської мов, що призвело до помилкового зарахування багатьох мовних явищ та лексики степового говору до суржику.

Спершу дослідниця зазначила, що важливо розрізняти степовий говір, котрим розмовляють на Донеччині, та суржик. Однак, певні риси цього говору, як м'яка фонема [ч'], суфікс *-ть* в інфінітивах, флексії *-гі, -кі, -хі* в місцевому відмінку іменників (*на дорогі, на руці, у вухі*), авторка називає “доволі неоднозначними” або “суперечливими”, і що ці риси можна паралельно розглядати як інтерфероване мовлення [14, с. 73]. Згодом дослідниця чимало говіркових та розмовних слів та явищ помилково пояснює впливом російської та зараховує до суржику (у дужках цитуватимемо аргументи науковиці курсивом та в лапках, а через крапку з комою писатимемо свої контраргументи, чому слово притаманне українській мові):

здорові вікна («недоречним є вживання лексеми *здорові* у контексті цього речення, що відбувається під впливом російської мови»; наявне, як у СУМ-20 (значення 4 та 5), так і в старих словниках, зокрема в Російсько-українському академічному словнику за ред. А. Кримського);

но́вий («містить лексему *но́вий*, яку респондент вживає з наголосом на першому складі [но́виї], що відповідає акцентуаційним нормам російської мови, адже за орфоепічними нормами української мови наголос має падати на другий склад»; у говірках присутній і наголос на перший склад);

учитель завжди *пра́вий* («прикметникова словоформа *пра́вий* [пра́виї] за аналогією до російської мови вживається із наголосом на першому складі, хоча тут варто зазначити, що її уживання цього слова є недоречним у цьому контексті та може вважатися проявом вже семантичної інтерференції (рос. *быть правым* та укр. *мати рацію*)); звернемо увагу лише на наголос: у нормативній мові в цьому випадку вжитку наголос також припадає на перший склад, зокрема так зазначено в СУМ-20. Наголос падає на другий склад лише в значенні *прямий, не погнутий, не покручений*. Щодо твердження, що це калька з російської контраргументів не маємо, адже не знайшли прикладів уживання в старих працях та в корпусі ГРАК);

[ч']ому («невмотивована підміна української твердої фонемі /ч/ російським напівпом'якшеним /ч'/»; у російській мові фонема, що передають на письмі літерою ч, насправді м'яка й у Міжнародному фонетичному алфавіті позначається відповідно лігатурою *č̣*. Вище пані О. Шевчук-Клюжева вже згадувала раніше, що степовому говору притаманна м'яка фонема [ч'] [Шевчук-Клюжева: 73]); *вчора звонить мені невістка...* («У слові *звонить* [звóнит'] нормативно має вживатися звук [дз], який замінюється на звук [з], що пояснюється відсутністю подібних складних нерозривних приголосних у російській мові»; дзвінкі ясенні та заясенні африкати [дз], [дж], відсутні в більшості південно-східних говірок [2, с. 72]);

добавити («лексема *добавити* утворена шляхом об'єднання в одну одиницю слів російської й української мови – *добавить* + *додати*»; ця лексема присутня, як у СУМ-20, так і в старих словниках, зокрема в СУМ за ред. Грінченка (надалі: СУМГ),

в Російсько-українському академічному словнику за ред. А. Кримського, та інших (надалі: РУАС);

Один займаєшся – тобі об'ясняють... («інтерферема **об'ясняють** утворена поєднанням рос. *объясняют* + укр. *пояснюють*, тобто російськомовний префікс *об-* деформує українську лексему, що продовжує знаходитися в парадигмі української мови за рахунок використання власне-української флексії, враховуючи цей факт, наведену інтерферему варто визначати як адаптовану»; лексема присутня в значенні *пояснювати* в СУМ-20, а також у *Словарі російсько-українському* М. Уманця та А. Спілки (надалі: СРУ);

торговий («зустрічаються прикметникові інтерферени – *торговий* (нормативно *торговельний*)»); є в СУМ-11, а також у старих словниках, зокрема в РУАС, СУМГ та СРУ);

хотя, хоть («також інтерферени інших частин мови: *наугад* – замість *навмання*; *хоть, хотя* – замість *хоча тощо*»; лексеми *хоть* наявна в значенні *хоч*, що в СУМ-11, що в РУАС, СУМГ та СРУ. Лексема *хотя* також наявна в цих словниках, однак як відповідник до *завгодно*; у корпусі ГРАК наявне вживання лексеми в значенні *хоча* в текстах за 1920-ті рр.

Лексема *навгад(ь)* також наявна в словниках, проте з [ў] після голосного, на словоформу з голосним [у] після голосного звука не натрапляємо ні в словниках, ні в текстах з ГРАК-корпусу старіших від 1990-х рр. Отож, ми згодні, що лексема *наугад* зі збігом голосних скоріше за все справді росізм. Одначе, лексеми *хоть* та *хотя* все-таки не можна назвати запозиченими),

з Вальою, похорони, з очами («поодинокими виявилися помилки у вживанні відмінкових (різних відмін і груп) і числових форм іменників, що пов'язано із впливом російської мови»; використання флексії [-оју] в іменниках ж. р. м'якої групи в род. відм. однини з попереднім пом'якшенням приголосних поширене по говірках і це явище було записане в наукових працях, зокрема в АУМ та в «Українській діалектології» Степана Бевзенка [2, с. 94].

Лексема *похорони* наявна в СУМ-20 та в текстах ХІХ-го ст. в ГРАК-корпусі. Флексія [-ами] в оруд. відм. множини лексеми *око* (*очами*) трапляється в текстах ГРАК-корпусу від 1910-х рр.).

Робота містить й інші розмовні та говіркові риси, які також зараховано до утворених під впливом російської мови, однак, уважаємо, що перелічених прикладів достатньо для підтвердження нашої тези про те, що через неврахування діалектної основи мовців, можна помилково трактувати їхнє мовлення як суржикове.

Отже, бачимо, що автори приділяли недостатньо уваги розмежуванню діалектної та суржикової лексики української мови, що призвело до зарахування чималої кількості діалектних слів до суржикових.

Траплялися випадки перекладу нормативної лексики, припускаємо, через поширений у 2000-х, та вже слабший в 2010-х рр., прескриптивізм.

Неувага дослідників до діалектного основи мовців, надмірне прагнення очистити українську мову від елементів, спільних з російською мовою – так званих «позірних росіянізмів», призводять до розмивання межі між говірковою лексикою та запозиченнями з російської, наслідком чого є сприйняття питомої української лексики багатьма мовцями як суржикової.

1.3 Суржик і діалект в оцінці мовлян

Окремою проблемою сучасного мовознавства є низька популяризація мовознавчих досліджень, наслідком чого є нерозуміння українцями багатьох явищ української мови і процесів, що в ній відбуваються. Можливо, цим можна пояснити дані, наведені на початку роботи, щодо поширення суржиків і української мови в регіонах України. Очевидно, автори таких досліджень опиралися на самооцінку респондентів свого мовлення. З цього погляду важливо розглянути, як розуміють мовляни терміни *суржик*, *говір*, *говірка* тощо, оскільки попередні спостереження свідчать про плутування цих термінів. Наприклад, у соціальній мережі «ТікТок» можна натрапити на відео, що набирають по 300-600 тисяч переглядів, де автори використовують нормативне чи говіркове слово й називають його суржи́ком. Ми натрапили на відео на каналі “Євченко”, де лексему “кульок” визначають суржиковим – відео переглянуло 341 тис. користувачів і 17.8 тис. уподобали – попри те, що це слово є в такому значенні в СУМ 20, а російська мова не має цієї лексеми. Також у «ТікТок» є відео дівчини з Чернігівщини, що набрало 516 тис. переглядів та 14,5 тис. уподобайок. Дівчина наклала на своє відео звук з таким діалогом:

– *А як по суржику буде “завжди”?* Так же ж буде – “завжди”?

– *Не-а*

– *За-а-а... за́вжди?*

– ...

– *Та ну я здаюсь, як тоді?*

– *Всігда*

З цього відео бачимо, що розмовну лексему “всігда”, котра часто трапляється в північних та південно-східних говірках та описана в етимологічному словнику української мови (надалі: ЕСУМ), також вважають суржикізмом.

У “Суспільному.media” вийшла стаття “Боротись з “кацапською” та зберегти своє”: уроки слобожанського діалекту та суржика від “Курган і Agregat” від Тетяни

Леонової. У цій статті також поплутано суржикізми та діалектизми; слабо окреслено поняття суржику [4].

Авторка наводить три приклади говіркових рис з морфології виконавців “Курган & Agregat”:

- дієслова теп. часу 1-ої ос. одн. не мають чергування останнього приголосного основи з шиплячими звуками (як у словах *сидю, заходю*),
- дієслова теп. часу 3-ої ос. одн. мають усічену форму (наприклад, *зна, гука, кида*),
- відсутність чергування звуків [г], [к], [х], в місцевому та давальному відмінках з [з’], [ц’], [с’] (наводять приклади: *у книзі, в бібліотекі, в піжамкі*).

До перших двох рис авторка наводить правильні приклади з пісень гурту, а в прикладах чергування задньоязикових [г], [к], [х] та передньоязикових [з’], [ц’], [с’] звуків використовує форму “на лавке”, що певне є суржикізмом. У цьому прикладі рефлексом давнього [ĕ] виступає [e] з пом’якшенням попереднього приголосного, як у російській, замість притаманного слобожанським говіркам рефлексу [i], а також відсутнє характерне для української мови чергування.

Також авторка наводить приклади слобожанських діалектизмів, зарахувавши до них лексеми: *ополоник, кучма, хвіртка (двері в огорожі)* та *льох*, хоч жодне з них не має позначки “діал.” у СУМ-20.

У статті суржик пояснюють так: “Суржик іноді називають мовним бур’яном. Це слова з інших мов, найчастіше з російської, якими ми заміняємо українські слова. Суржик – наш колоніальний спадок та наслідок примусової русифікації України, який запроваджувала спочатку Російська імперія, потім Радянський Союз”. Авторка усвідомлює, що суржик – це суперстрат, занесений російською державою-колонізатором, утім розуміє цю лексему як загалом запозичення з інших мов, що заміняють українські відповідники. З цього визначення можна помилково дійти до висновку, що слова *тротуар, дедлайн, гарбуз* потрапляють під визначення

суржику, адже до кожного з них є відповідники: *хідник*, *речінь* (частіше *реченець*), *тиква*.

Для того, щоб зрозуміти, як сучасні українці описують терміни суржик і діалект, ми провели опитування 50-ти мовців. На запитання “що таке суржик” половина (рівно 50%) вибрали відповідь “перемішана мова між українською та московською” опитаних. 42% визначили цю лексему як “загалом запозичення з будь-якої мови, з котрою контактує українська” [див. додаток 2].

До останніх сорока двох відсотків можна було б зарахувати й автора «Орининоного» Сашка Столового, адже на наше запитання у месенджері «Інстаграм», чи розрізняє пан Сашко *суржик* і *говір*, він відповів так: *«Суржик це коли ви в напряму неінтегровано в українську фонетику вставляєте будь-яке іноземне слово. Наприклад слово Інтересно – це говіркове, а Інтересно – це суржик. По суті всі покордонні регіони поміж різних мов – це фільтри появи нових слів в мові. Спочатку це суржик, потім відбувається поглинання слова і воно постає як синонім до вже наявних. Якось так. Зараз дуже поширений англomовний суржик, чи активна поява англійських слів в українській. Але вони вже теж поступово проковтнуться і стануть частиною української літературної, як вплив грецької колись»* (Збережено правопис автора). Отже, автор уважає суржиком не мішанину української та російської мов, а будь-які нещодавно запозичені слова, особливістю котрих є непідлаштованість до фонетичної системи української мови.

На питання “Що таке діалект?” (правопис з опитування збережено) 94% зазначили, що це мова, поширена лише в певному регіоні [див. додаток 3].

На запитання ж “Де можна натрапити на суржик?” абсолютна більшість (72%) відповіла, що суржик можна почути на всіх теренах України, тобто люди мають чітке розуміння різниці між *діалектом* та *суржиком* [див. додаток 7].

Цікаво, що на запитання “Що таке говір?”, де передбачена та сама відповідь, лише третина (34%) відповіла так само, що й до “діалекту”. Більшість (56%) у цьому питанні визначили, що це “мова, поширена лише в одному-кількох селах”, себто визначали його як *говірку* [див. додаток 4]. На схоже запитання “що таке говірка?”

більшість (72%) знову визначила, що це мова, поширена лише в одному-кількох селах, 18% відповіли: “просто нелітературна мова” [див. додаток 5]. На запитання “чи є різниця між говором та діалектом?” (правопис збережено) 74% відповіли, що різниця є і “діалект” поширеніший за говір [див. додаток 6]. 22% відповіли, що це одне й те саме. Убачає різницю й Сашко Столовий між лексемами *говір* та *діалект*: на запитання, як пан Сашко розуміє термін *говір*, або ж *діалект*, він відповів: «*говір – це локальна особливість (може бути і в межах однієї громади). Діалект – це масштабна річ. Притаманна етнографічному регіону. Якось так*». Вочевидь, автор надає терміну *говір* визначення *говірки*.

Додатково було питання, що очікувало оцінкової відповіді від пересічних мовлян, од якого відсотку росізмів у мовленні починається суржик [див. додаток 8]. Найпоширенішими відповідями виявилися: “від 40% до 60% перемішаної мови – суржик” (44% відповідей), “навіть якщо кілька слів перемішалось – це суржик” (42%) та “до 30% запозичень – вже суржик” (40%). Звідси випливає, що між мовцями є великий розрив у переконанні, від якої кількості росізмів починається суржик. У розділі «Порівняння» спробуємо краще дослідити це питання.

Опитування мало й практичну частину, де ми надали уривки з роману «Орининого» – один із уривків був написаний з великою кількістю росізмів, а другий мав діалектизми. На уривку з великою кількістю росізмів [див. додаток 9] абсолютна більшість визначила правильно росізми, восьмеро людей (16%) помилково зарахували просторічні форми *підмітатъ* і *робе* до росізмів. Сім осіб (14%) помилково зарахували до суржикізмів: *скіки*, *дись* та *шо*. Суржикізм *панко* навпаки люди часто оминали й лише п’ятеро (10%) вибрали цю лексему. В уривку з діалектизмами [див. додаток 10] були два суржикізми: *січас* та *помнила*. Абсолютна більшість (80%) визначила слово *січас* як суржикізм, половина опитаних визначила *помнила* як суржикізм. П’ятнадцятеро осіб (30%) визначили діалектизми *празник* та *празникування* як суржикізми.

Останнім запитанням опитування було “Як ви ставитеся до суржику?”, у котрому ми отримали різноманітні відповіді: 38% відповіли “ніяк”, себто

нейтрально. 28% ставляться до цього явища переважно негативно, 26% – переважно позитивно.

Це опитування дає підстави припустити, що пересічні мовці розрізняють лексеми *говір* та *діалект* так, як їх розуміє історик мови і діалектолог Василь Німчук: *говірка* (мовлення одного чи кількох сіл) – *говір* (об'єднані кілька чи група говірок завдяки спільним рисам) – *діалект* (об'єднана низка говорів) – *наріччя* (об'єднані кілька діалектів) [8]. Водночас зауважимо, що імовірніше мовці не розрізняють терміни *говір* та *говірка* через їхню звукову подібність.

Отже, згідно з опитуванням, мовці поділяються на 3, приблизно однакові кількісно, категорії: понад третину (38%) мовців ставляться до суржику нейтрально, понад чверть (28%) ставляться негативно, чверть (26%) ставиться позитивно. Якщо згадувати відео в соціальній мережі «Tiktok» та статтю зі Суспільного, то мовці можуть помилково зарахувати діалектизми (та інші українські лексеми) до суржикізмів і навпаки.

Розділ 2.

Функції діалектизмів і суржикізмів у романі «Оринин»

2.1. Фонетичні та морфологічні риси говірки села Козіївки

Як ми вже згадували у розділі «Вступ», під час публікації «Оринин» Сашка Столового рекламували як книжку, написану середньонаддніпрянською говіркою. Усі південно-східні говори справді близькі одне до одного настільки, що їх поділяють радше за історико-етнографічним принципом, аніж мовним. За словами Івана Матвіяса, південно-східні говори в порівнянні з південно-західними чи північними є одним діалектом [7, с. 114]. Однак, за історико-етнографічним поділом, що ми маємо, межу між середньонаддніпрянським та слобожанським діалектами проведено по містах: Білопілля – західніше від Лебедина – Зіньків – Опішня – Берестин – Самар [7, с. 115]. Такий мовний поділ можна побачити й на діалектних мапах [див. додаток]. Згідно з цим поділом, говірка села Козіївки, описаного в романі, належить до слобожанського говору.

Щоб краще розмежувати кордони суржику та діалекту у творі, ми розглянемо риси слобожанського діалекту, зокрема й особливості говірки села Козіївки, з котрим автор пов'язав свій роман. У цьому розділі розглянемо риси слобожанського говору на фонетичному та морфологічному рівнях. Також будемо покликатися на обшир говіркових явищ за Атласом української мови (надалі – АУМ). У такий спосіб визначимо, чи притаманні певні риси, використані у творі, селу Сашка Столового, чи це впливи російської мови в ідіолекті автора.

Слобожанському діалекту притаманні такі фонетичні і морфологічні риси [2, с. 237]:

1. Укання, особливо в складі перед [о], [у], [и]. Чи навпаки акання в таких позиціях, якщо говірка межує з російською мовою;
2. Збереження ненаголошеного [и] і звуження ненаголошеного [е] з наближенням його до [и] (вишнєвий, дівис'а, висна, силó);

3. У східнослобожанських говірках наявне явище заміни звуку [у] звуком [о]: одова́, от'у́г, опі́р, о́гольний (вугляний);
4. Двофонемна структура [мн'] замість [mj]: мн'áсо, па́мн'ать, по́лумн'а;
5. Ув оруд. відм. однини іменники чол. р. мають закінчення -ом замість -ем: ножо́м, коньо́м;
6. У дав. та місц. відм. множини іменники поширені паралельні форми закінчень -ам/-ім та -ах/-іх: коня́м – коні́м, на коня́х – на коні́х;
7. У північних та східних говірках у дав. та місц. відм. однини в іменниках I відміни відбулося заступлення фонем [з'], [ц'], [с'] фонемами [г(')], [к(')], [х(')]: у кни́гі – у кни́ги, на лаўкі – на лаўки, (кому?) мухі – мухи;
8. Прикметники твердої групи в наз., знах. відм. однини в багатьох говірках підрівняли свої форми під м'яку групу (білі́й, базарні́й, с'і́р'і́й, собачі́й та ін.);
9. У дав. і місц. відм. однини в багатьох говірках прикметники і займенники жі́н. роду мають закінчення -і з утраченим кінцевим [й] (слау́н'і д'і́учин'і, на зелен'і, трав'і, на ті́ жін'ц'і та ін.);
10. Інфі́нітив має паралельні форми на -т' і -ти, а в говірках, суміжних з поліськими, також на -т (ходи́т' – ходи́ти – ходи́т);
11. Наявні форми 1-ої ос. однини тепер. часу від дієслів II дієвідміни звичайно без чергування [д], [т], [з], [с] з відповідними шиплячими (ход'у, крут'у, та ін.), хоч зрідка в окремих говірках можливі й паралельні форми типу хожу, кручу, та ін.;
12. Ненаголошене закінчення 3-ої ос. однини тепер. часу дієслів II дієвідміни втрачає кінцевий [т], а самі форми, як і в більшості південно-східних говорів, підрівнюються під I дієвідміну (ходе, носе, просе та ін.);
13. У східній частині слобожанських говірок у 3-ій ос. однини дієслова I дієвідміни зрідка мають у закінченні [т'] (несет', ідет', течет' та ін.);

14. Уживаються паралельні закінчення -ат', -ат у 3-ій ос. множини тепер. часу і -іт', -іт у 2-ій ос. множини наказового способу в східній частині слобожанських говірок (нос'ат' – нос'ат, нос'іт' – нос'іт та ін.);
15. Дієслова в 3-ій ос. множини нерідко приймають закінчення дієслів I дієвідміни -ут', -ут (нос'ут' – нос'ут, воз'ут' – воз'ут та ін.);
16. Відсутність фонем [ф], де її заступають звукосполученням [хв] або фонемою [х] [2, с. 64];
17. Відсутність фонем [ж], де її заступають фонемою [ж] [2, с. 72];
18. Усічені форми дієслів I дієвідміни 3-ої ос. однини: *зна, гуля* [2, с. 133].

Задля чіткішого розуміння діалектної картини села, розглянемо також говіркові особливості за АУМ. Мапи зображають такі говіркові явища, притаманні Козіївці:

1. Карта № 3: у говірці села вживають форму *чотирі*. Однак у говірках сусідніх сіл можуть використати також форми *чітурі, четирі*.
2. Карта № 14: у лексемі *соняшник* фонема [н'], як і в літературній мові, збереглась, а не змінилася в [j]. У говірках сусідніх сіл також вживають форму *сояшник*;
3. Карта № 17: у говірці села паралельно вживають форми *чума* та *джума*;
4. Карта № 20: існує лише форма *хвартух*;
5. Карта № 22: існують паралельно форми, як з приставним [в] перед [у], так і без протетичного: *ухо – вухо, уж – вуж, улица – вулиця*;
6. Карта № 24: використовують форму *картошка*;
7. Карта № 38: у говірці Козіївки та говірках сусідніх сіл вживають лише неусічену флексію -оју в орудному відмінку однини іменників жіночого роду колишньої -А основи: *вод[оју], рук[оју], голов[оју], риб[оју], ног[оју]*. Усічена форма флексії -ој рідкісна по Слобожанщині;

8. Карта № 39: у говірці села паралельно використовують неусічені флексії *-оју, -іју, -еју*, в орудному відмінку однини іменниках жіночого роду колишньої *-Л* основи: *земл[оју], долон'[іју], криниц[еју]*. Усічені форми флексії *-ој, -еј* рідкісні по Слобожанщині;
9. Карта № 40: у говірці Козіївки та в говірках сусідніх сіл слово *кінь* в орудному відмінку однини має лише флексію [ем]: *конем*;
10. Карта № 41: у говірці села слово *доц* в орудному відмінку однини має лише флексію *-ем*: *доц[ем]*. Проте в говірках сусідніх сіл побутує також флексія *-ом*: *доц[ом]*;
11. Карта № 43: у говірці села іменники колишніх *N* основ в орудному відмінку збігаються з називним відмінком: *вімня – вім'я – вімя, сімня – сім'я – сімя, тімня – тім'я – тімя, імня – ім'я – імя*. У говірках сусідніх сіл також побутують форми: *вімени – вімені, сімени – сімені, тімени – тімені, імени – імені*;
12. Карта № 47: іменники *коні, люди* в давальному відмінку мають флексію *-ам*: *кон'[ам], люд'[ам]*. Лише ближче до Харкова вже побутує флексія *-ім*: *кон'[ім], люд'[ім]*;
13. Карта № 49: у говірці села іменник *коні* в місцевому відмінку має паралельне використання флексій *-іх* та *-ах*: *на коніх – на конях*;
14. Карта № 50: іменники *сіни, груди, двері* в місцевому відмінку мають паралельні флексії *-іх* та *-ах*: *у сініх – у сінях, у грудіх – у грудях, у дверіх – у дверях*;
15. Карта № 56: на кінці інфінітивів паралельно використовують суфікси [ти] та [т]: *сидіти – сидіт, ходити – ходит*;
16. Карта № 57: у говірці села кінцевий приголосний основи [д] І ос. однини теп. часу дієслів II дієвідміни не чергується з [ж], а пом'якшується: *ходю, будю, водю, сидю*. У говірках сусідніх сіл також наявне чергування [д] з [ж]: *хожу, бужу, вожу, сижу*;

17. Карта № 58: у говірці Козіївки кінцевий приголосний основи [с] I ос. однини теп. часу дієслів II дієвідміни не чергується з [ш], а зм'якшується: *носю, косю, просю*. Проте в говірках сусідніх сіл також наявне чергування [с] з [ш]: *ношу, кошу, прошу*;
18. Карта № 59: у говірці Козіївки в словах III-ої ос. однини II дієвідміни паралельно використовують флексії [ит] та [е]: *ходить – ходе, носит – носе*. У говірках сусідніх сіл також наявна флексія [ит'] : *ходить, носить*;
19. Карта № 60: лексема *ржати* в третій особі множини теп. часу в говірці Козіївки має паралельне використання флексій [уть] та [ать], також ця лексема може мати приставний голосний *и-*, а може й не мати його: *ржат – ржут – иржат – иржут*. У говірках сусідніх сіл також наявні флексії [ат'] та [ут'] : *иржать – ржуть*;
20. Карта № 61: у говірці Козіївки слова II дієвідміни в 3-ій ос. множини теп. часу мають закінчення [ат]: *ходят, носят*. У говірках сусідніх сіл рідше зустрічається флексія [ат'] : *ходять, носять*. Рідко трапляється й флексія [ут'] : *ходють, носять*;
21. Карта № 110: у говірках Козіївки та сусідніх сіл паралельно побутують лексеми *півень* та *пiтух*;
22. Карта № 112: у говірці Козіївки побутує лише слово *вутка*. У говірках сусідніх сіл також використовують лексему *качка*;
23. Карта № 128: у говірці села паралельно використовують форми *відлига* та *одлига*. У говірках сусідніх сіл також зрідка використовують лексему *відволож*;
24. Карта № 129: у говірці Козіївки як відповідник до літературного *повінь* паралельно використовують форми *повінь* та *повідь*. У говірках сусідніх сіл також побутують форми *половіддя* та зрідка *повіддя*;
25. Карта № 132: у говірці села, як і в літературній мові, використовують лексему *майдан*. У говірках сусідніх сіл також поширені відповідники: *площадь, вигін* та *площадка*.

Іван Матвіяс у праці «Українська мова і її говори» [7, с. 120-121] стверджував, що слобожанський говір можна поділяти на говіркові групи: південні та північні, а також західні та східні. Розглядуване село осіло на захід від Харкова, себто воно належить за цим умовним поділом до західних говірок слобожанського говору. Межу поділу на північні та південні говірки було проведено по містах Суми – Білгород – Розсош [7, с. 120]; село розташовується значно південніше від зазначеного рубежу. Отже, порівнюючи карти АУМ з говірковими явищами за Бевзенком, ми не будемо враховувати пункти 3, 7 та 13, адже вони належать лише північним та східним говіркам. Мап, аби перевірити пункти 1, 2, 8, 9, не було, тому при порівнянні говіркових рис за АУМ та за «Українською діалектологією» Степана Бевзенка згадані пункти також відкинемо.

Пункт 4 можна підтвердити картою № 43. Риса за пунктом 5 (надалі скоротимо до “*риса + номер*”) в говірці села не побутує, або побутує лише частково, про що твердять карти № 40 та № 41, де форма *коньом* не вживана ні в говірці Козіївки, ні в говірках сусідніх сіл, а форма *дощом* трапляється лише в говірках сусідніх сіл. Риса 6 цілком притаманна говірці села, про що твердять карти № 49, № 50, карта № 47 не відповідає явищу. Риса 10 підтверджується картою № 56. Карти № 57 та № 58 збігаються з рисою 11. Про рису 12 свідчить карта № 59. За картою № 61 у говірці села вживають лише форми [-ат], утім у говірках сусідніх сіл справді чергуються [ат’], [ат] та зрідка [ут’], карта ж № 60 також може свідчити про паралельне вживання в говірках Козіївки та сусідніх сіл [ат], [ут], [ат’], [ут’], тому ці мапи підтверджують рису 14 та рису 15. Про рису 16 каже карта № 20. Рису 17 може заперечувати карта № 17, проте вважаємо, щоб твердити про наявність звука [ж] в говірці села потрібно більше матеріалу.

Отже, відкинувши 7 пунктів, які або притаманні іншим місцинам говору, або до них не було підтвердження на мапах, ми маємо 9 з 10 рис, підтверджені АУМ, себто можемо дійти до висновку, що Козіївка справді має слобожанську говіркову основу.

2.2. Слобожанська говіркова основа роману «Оринин»

Для підтвердження тези про слобожанську говіркову основу роману «Оринин» наводимо такі особливості:

книжка нас зустрічає присвятою автора своєму «Папкові» («татові»), де є такі слова: «... що держе на своїх плечіх усю нашу родину...». У цитованому наявні дві морфологічні риси слобожанського говору: риса 12 та риса 6. Для наочности, аби стверджувати, що це не поодинокий випадок, наведемо більше прикладів цих рис, знайдених у романі: *любє, проходе, спомне* (згадає, замість очікуваного *спомнить* порівняймо зі знайденим у тексті: *пóмниши*), *людім, дітім, по грудіх, в сінях – в сініх, на дверіх, на яйцях, курім*. На карті АУМ № 47 зображено, що флексія *-ім* іменникам у давальному відмінку множини для села не притаманна. Одначе в автора вже на неї натрапляємо. Вочевидь ця риса поширилася за аналогією з місцевим відмінком та завдяки контакту з говірками довкола Харкова.

Також у тексті натрапляємо на написання в ненаголошеній позиції літери *и* замість *е*, що свідчить про говіркову рису 2: *вірвиця* (*вирветься*), *одóрвиши*, *милькóче*, *Плискáчка*, *ростибнула* (*розстебнула*), *ось-ось-ту́тички*. Наявна риса 4 – вона час від часу порушується, проте це притаманно селу за мапою № 43: *сіжня, времня – время – врем'я, м'яту, м'якиш, в мняча, м'ясистими, із мнясом*. Цікаво, що на місці праслов'янського [ę] навіть у спільнокореневих словах, або й у тому самому слові маємо різні рефлекси: *м'ясистими – із мнясом, времня – время – врем'я*. Наявна риса 5, хоч вона рідкісна: *дьогтьом, з сахарьом*. Для села, судячи з мап № 40 та № 41, ця риса не притаманна, що й підтверджується рідкісним її використанням у творі. Проте, завдяки контакту з навколишніми селами, вона вочевидь трапляється в окремих лексемах. Є риса 10: *перебить – перебити, брати, лузгать*, інф. *дражніця*, інф. *одхватіть*, інф. *приходить*, *зобидитись* (образитись), інф. *свайбиця*, інф. *фатіть*, *обнятись*, *обійняти*, *сказать*, *тікать*, *остаця*, *вклонитися*, *читать*, *гепнутися*, *чути*, *учитися*. Однак, за АУМ'ом (карта № 56) у цих випадках с. Козіївці притаманне паралельне використання суфіксів на [т] і на

[ти]. Риса 12 також є в тексті: *помне, побаче, учіпить, виходе, ходе, заходе, любе*. Проте в творі паралельно використовувано флексії *-ить* та *-е*, хоч Козіївці радше притаманне паралельне використання флексій *-ит* та *-е*. На запитання, чи чув автор таку особливість свого села (тверду вимову кінцевого [т] на кінці слів), він відповів ствердно: *«так, є. Мені кажеться, що це звичайно»*. Також він відповів, що ніколи не замислювався про цю вимову. Відмова в дієсловах, а разом з ними й інфінітивах, від кінцевої фонемі [т] на користь [т'] може підказувати, що рису перестають сприймати мовці села й вона може відмерти в подальшому.

Рідко коли виринає риса 15: *возють, ходють*. Риса 16 також наявна в тексті, однак не постійно, лише в давніших та менш частотних лексемах: *Катерина Хведорівна, кохта, в Мурафі, прохвесійніше, катастрофа, телеграфний, фатá за хвіст, фактурними, Марфа, інформації, фатило, грахвини, фокус, хватко, Юхима Серахвимовича, з фотосалону, фотографувати, рахвинаду, Тимохвій Павлович*. Можна також побачити, що лексема *хватати* набула вигляду *фатати*, хоч у спільнокореневих словах кшталту *хватко* звукосполука [хв] збереглась. Ще Сашко Столовий використовує паралельні форми *хвороба* та *фороба*, хоч другий варіант значно рідше вживаний. Вельми поширена в автора риса 18: *бува, помага, фатá – фатає, достає, зна, перевіря, схова, виганя, заставля (примушує), воцерковля, полишає, міня, додає, шкряба*.

Як і на карті № 24, у творі також використовують лексему *картошка*.

Отже, наявність діалектних явищ, котрі збігаються з мапами АУМ та описом слобожанського говору в працях С. Бевзенка, надають нам підстави стверджувати, що твір «Оринин» справді має слобожанську говіркову основу.

2.3. Динамічні процеси в говірці с. Козіївка на прикладі роману «Оринин»

Сашко Столовий у своєму творі використовував мовні явища, яких не було помічено в переліку діалектних явищ, притаманних говірці села. Наприклад, на карті № 14 зображено, що в населеному пункті використовують лексему *соняшник*, однак її не використовує автор. Натомість С. Столовий уживає слово *сон*, у котрому при відмінюванні фонема [o] не зникає: з *соном*, *сону*, а також похідне *сонешина*. Дуже поширене скорочення слів: *мо'* (*може*), *мож* (*можеш*) *ма'ть* (*мабуть*), *чось* (*чогось*), *сьодні* – *сьонні* – *сьодня* (*сьогодні*), *знач* (*значить*), *скіки* – *сіки* (*скільки*), *тіки* (*тільки*), *стіки*, *скіки*, *дись* (*дивись*), *ди* (*диви*), *чуш* (*чуєш*), *бачте*, *зара* (*зараз*), *нач* (*наче*), *ма* (*мамо*), *ба* (*бабо*). В автора наявна усічена флексія місц. відм. однини, де етимологічні [e], [o] не переходять в [i], на одміну від нормативної мови: *у цьом*, *на ньом*, *у своїом*, *у третьом*, *у своїом безмовному*, *потом* (хоч рідше трапляється й потім); *в одном спідньом*, *в своїом майбутньом*.

Автор використовує багато суржикових форм, тому надалі наводитимемо приклади з суржикізмами, аби краще зрозуміти, чи риса розвинулася внаслідок розвитку говірки, чи вона постала внаслідок впливу російської мови: *ні почьом*, *причьом* (*до чого*), *в будуцjom* (*у майбутньому*).

Вельми поширене використання флексії *-ові* в дав. в. чоловічого та середнього родів однини, що наявна навіть у місц. в., котра літературній мові непритаманна: *по базареві* (від *базарь*), *в жовткові*, *на ослінчикові*, *в його класові*, *в кампотові*, *у селові*, *у снові*. Флексія *-у* не траплялася. Припускаємо, що явище могло поширитися внаслідок гіперкорекції, адже через можливість паралельного використання флексій *-у* та *-ові* в таких випадках у нормативній мові могла призвести до сприйняття автором та іншими носіями козіївської говірки форму *по селу* неприродною для свого мовлення, тому в виникла форма *по селові*, що вживається паралельно з *у селі*.

В архаїзмах автор зрідка не чергує звуки [i] та [o] у закритому та відкритому складах: *на пілові* (*на полові*). Ми маємо своє припущення чому так сталося, про що згадаємо в розділі «Суржик у творі».

Притаманний звук [р'] в кінці слів та перед приголосними: *базарь, з Харькова*.

Автор використовує стягнену форму в 2-ій ос. однини дієслів I дієвідміни, що мають в основі суфікс *-а-*: *маши, знаши, читаши, вдіваши, перехилиши, думаши, розпиташи, поділаши (поробиши)*, хоч у праці С. Бевзенка ця риса згадується лише для карпатських та надсянських говорів [2, с. 132]. Вочевидь, для слобожанських говірок це явище нове. Припускаємо, що така особливість в автора могла виникнути під впливом стягненої форми 3-ї ос. однини: *зна, чита, узна (дізнається), запряца (забороняє), поніма (розуміє), подума*, а також під впливом 2-ї ос. однини II дієвідміни: *ходиши, любиши, робиши*.

Автор часто використовує в оруд. відм. жін. роду однини стягнену форму флексії *-ой*, що притаманна і для слів твердої групи, і для м'якої групи: *жаровньої, той короткої дорогою, із кагалой, перед кафедрой*. Хоч флексії *-ою* та *-єю* теж поширені: *куюою, волею, юлою, лавою*. Докладніше розглянемо цю рису в наступному розділі.

У двоскладових іменниках жін. роду в род. в. множини етимологічні звуки *о, *е переходять в [і] непослідовно, тому можуть набувати інших форм: *сльоз – сліз, коз*. У род. відм. множини іменників жін. роду, де в корені наявне повноголосся, відбувається чергування [о] з [і]: *корів, воріт, ворітьми*.

Наявний, хоч і спорадично епентетичний звук [j] в позиції між голосними: *соціяльний, ініціяція, міліціянт*; здебільшого він відсутній, як у словах *спеціально* чи *імперіалізм*. Слово *ініціяція* також має форму *ініціяція*.

Риса 7 не притаманна західним говіркам слобожанського діалекту, простежуємо, що у творі також [к] чергується з [ц'], навіть у росізмах: *сетці, на полиці, бабушці*. Однак, у сленгових висловах [к] може чергуватися з [к']: *в замедленній зйомці*.

Вибуховий звук [к] перед фонемою [т] у лексемі *доктор* перейшов у щілинний звук [х]: *дохтора*.

За картою № 43 слово *врем'я* в орудному відмінку має форму, спільну з наз. відм., проте автор може використати й форму *времені*.

У діалектизмі *свадьба* фонема [д'] перейшла в [j]: *з свайби*.

У лексемі *інакше* звукосполюка [кш] спростилася до [ч]: *іначе*.

Лексема *мати* в оруд. відм. має замість звукосполюки [рj] подовжений [р':]: *матіррю*. Завдяки слову *піря*, де звукосполюка [рj] теж спростилася до [р'], можемо припустити, що ця звукосполюка загалом схильна до відмирання в говірці села Козіївки.

Займенники *він, вона, воно, вони* при відмінюванні набувають протетичного [н]: *в нього, в ньом, про нього, з них, на них*.

Риса 12 одна з найстійкіших, адже її має не лише українська лексика, а й суржикізма: *побаче, виходе, держе, проісходе (відбувається), стоє (вартує)*.

У лексемі *нижче* з'явився додатковий суфікс *-иш-*: *нижчіш*.

Автор чергує форми префікса, водночас і прийменника, *од – від*, а зрідка й *от*: *одбудемо, повіддавали, оддавив...* Префікс (і прийменник) *от* не часто трапляється: *от жизні, отвіт, отразили*. Розглянемо його докладніше в наступному розділі.

Наявні числівники, що не відповідають нормативній мові: *чотири, восьми, сем, девять*. Лексеми *чотири* та *девять* зарахуємо до діалектних, спираючись на карти № 3 та № 43 відповідно. Інші числівники, відмінні від норми, вважаємо за доцільніше розглянути в наступному розділі.

Уживаний звук [г]: *на танку*, проте непослідовно: *гуси гелготіли*.

У слові *кукургузяних* після [р] з'явився [г]. Згадана лексема також відображає відсутність звука [з].

Деякі слова показують, що [ж] також невживаний або відмирає: *приїжжа*.

У лексемі *тісто* фонема [т'] перейшла в [к']: *кісто*.

В орудному відмінку множини вживано коротку форму: *свиньми, ворітьми*.

Звук [ц] перед приголосним [к] зм'якшився в слові *навпомацьки*. Гадаємо, це виникло внаслідок аналогії з прикметниками кшталту *гайдамацький*. У творі наявне паралельне вживання *візьми – возьми*.

Персонажі використовують множину 3-ої стосовно старших, коли мова йде про одну особу: *баба Марія казали*.

Хоч за мапою № 22 в говірці села перед [у] приставний [в] може бути не вживаний, у творі цей звук обов'язковий: *вухо, з вутячих, вулиця*. Також протетичний [в] утворився й у слові *вирій*.

У романі відповідником до літературного слова *скромний* уживано форму з повноголоссям: *скоромний*.

Слово *хрін* при відмінюванні набуває гіперичного [о]: *хроном*.

Цікава є метатеза, яку можна помітити, якщо порівнювати іменник *оглоблі* та прикметник *голобляний*.

Слово *хлів* у родовому відмінку має флексію -у на відміну від нормативної -а: *хліву*.

Уживано слово *площадь*, що за мапою № 132 притаманна говіркам сусідніх сіл. Вочевидь, лексема поширилася під впливом інших говірок уже після укладення АУМ.

Запозичення, що в літературній мові не відмінюються, у творі підлаштовуються під морфологічні норми української мови. Отже, слово *ехо* в оруд. в. одн. набуває флексії -ом та має такий вигляд: *ехом*.

В іменниках ж. р. третьої відміни в оруд. в. маємо заінчення -істю, як у слові *радістю*, проте в суржикізмах наявне закінчення -остю, як у слові *полністю*.

Отже, розглянувши докладніше говірку села через призму твору, констатуємо, що говірка села Козіївки має багато спільних лексем із сусідніми говірками, аніж окреслено на картах АУМ. Ми виявили також явища, не описані в працях Степана Бевзенка та Івана Матвіяса та які не представлені на картах АУМ.

2.4 Суржик у романі «Оринин»

Після відновлення незалежності України, публіцистика, а також художня література, набрали вільніших позицій: цензура зникла, а суржик з'явився в художніх текстах. Спочатку цей ідіом присутній лише в розмові маргіналізованих персонажів у творах письменників, як в «Оддавали Катрю» Григора Тютюнника, де розмовляли суржиком лише чванливі люди з міст, або, як Ліля та Марлена в «Дванадцятьох обручах» Юрія Андруховича. Пізніше цей тип мовлення автори в деяких випадках, задля експерименту, використовують для написання цілої книги: Богдан Жолдак, Михайло Бриних, Лесь Подерв'янський. Однак основна риса цих експериментів – зобразити антикультурність твору та персонажів у ньому – не пропадає [6, с. 28]. Значно ширші функції суржику спостерігаємо в романі «Оринин» Сашка Столового, суржиком не лише спілкуються маргінальні персонажі, а й позитивні, і сам автор застосовує його.

Роман насичений великою кількістю суржикізмів – суржикові форми частотні на всіх мовних рівнях. Акцентуємо в цьому розділі увагу на фонетичних, граматичних, лексичних суржикових формах. Фраземіка роману потребує окремого майбутнього дослідження. Принагідно зауважимо, що в творі багато фразеологізмів та сталих висловів, запозичених з російської: *“як діла? – пока не роділа”*, *“добрий вечір! – кормить нечем”*, *“а йому ні почьом”*, *“мало не покажеця”*, *“в замедленній зйомкі”* тощо.

Звук [e] під наголосом у багатьох випадках перейшов в [o] з пом'якшенням попереднього приголосного (коли лексема не повторюватиметься в українській нормативній мові – у дужках курсивом будемо пропонувати свій переклад): *для всьой, кольоса, у льогких (у легенях), шальоний, толчьонка (яблуку ніде впасти), щьоти (рахівниця), тьотка* (це слово згадане в праці І. Матвіяса [Матвіяс: 115]), *Крьосна (хрещена мати), всьо, льогко*. Позаяк це явище притаманне російській мові, в діалектологічних працях воно не засвідчене, а також пом'якшення попереднього приголосного при переході [e] в [o]; в українській мові ні один, ні другий звуки не

пом'якшують приголосних, тому вважаємо ці випадки запозиченнями з російської мови.

У росіізмах непослідовно вживано акання: *канєшно – конєшно, урівноішуючи, последні, кампот, катлетой, урівноішуючи, пасіба, вобще – вопше*.

У суржикізмах звук [e] здебільшого зм'якшує попередні приголосні (і язикові, і губні), або в ненаголошених позиціях може перетворюватися в [i], значно рідше [e] в суржикізмах не зм'якшує: *всіравно удівітєльної сили, поінтіресніш, інтєресним, інтєреснішою, промишлєнна, судьба-злудєйка, вєчно, ізвіщєніє – ізвіщеніє, навєрно, ступєньках, постіпєнно, последні, привідєнієм, заблаговрємєнно, предствлєнні, в сікрєтній, сікрєт, напрімєр, тєнь, в дєцтві, щєголяла, конєшно – канєшно, понадєдувать, привєт, жизнєні, предствлє, вєщєство, последнє, обізатільно, сікунд, навєрно, дійствітєльно*. Найбільше підлаштовуються під українську вимову префікси в словах: *привідєнієм, предствлєнні, предствлє, напрімєр, привєт, приблизітєльно*.

У деяких лексемах, гадаємо, під впливом української лексики, російський звук [e], що пом'якшує попередній приголосний, перетворюється в [i]: *отвіт* (під впливом *одвіту*; ми зараховуємо це слово до суржикового, адже тут префікс од- змінився в от-, що не притаманне українській мові, перед дзвінками приголосними), *урівноішуючи* (порівняймо: *вішати*). Є слова, котрі також припасовують до риси попереднього абзацу, проте цілком можливо, що їхнє написання через [i] було зумовлене українськими відповідниками: *приміняти* (застосовувати; порівняймо: *міняти, проміняти, заміняти, відміняти, мінятися*), *дійствітєльно* (порівняймо: *дійсно*), *утрішньої* (порівняймо: *сьогоднішньої*).

Лексема *сєм* – має [e], що зм'якшує попередній приголосний, хоч українській приголосні перед цим звуком не палаталізуються. Також у цьому слові відсутній ікавізм. Отже, ми вважаємо цю лексему суржикізмом. Лексему *восім* з голосним [o] в першому складі замість [i] ми не знайшли в старих словниках; у ГРАК-корпусі лексему вживано 173 рази, однак старих прикладів слововжитку не зафіксовано, а використано це слово лише в сучасних уже текстах, часто в поєднанні з

суржикізмами на кшталт: *семдесят восьм, восьм сироростучих дерев, восьм метров, восьм класов, семісят восьм, восьмдесятъ восьм, вісімдесят восьм* (у десятковому числівнику на місці етимологічного [o] вживано голосний [i], коли в другому слові вже маємо [o]); сміємо припустити, що ця форма постала під впливом російської мови.

Деякі слова впродовж твору можуть змінювати під впливом української мови. Наприклад, слова *інтіресний (інтересний)* та *последній*, що на початку твору вживані лиш у такому вигляді, згодом натрапляємо й на форми *інтересний* та *последній*. Підозрюємо, це може бути пов'язано з поширеністю в узусі автора цих лексем, однак на початку твору він надавав перевагу суржиковим формам лексем.

У творі, як і в нормативній мові, в інфінітивах недоконаного виду в словах здебільшого використано суфікс *-ува-*: *малювати*. У росіізмах переважно зберігається суфікс, притаманний російській нормативній мові, *-ова-*: *чувствовать* (рос. *чувствовать*), *целовать* (рос. *целовать*), *почувствовал (відчув)*. Російський суфікс *-ыва-* вже переходить в *-ува-*: *рассказывай* (рос. *рассказывай*).

У сленгових висловах, наявних у творі, кінцевий звук основи [к] в місц. в. одн. може чергуватися з [к'] замість притаманного говірці [ц']: *в замедленной зйомкі*. Мусимо зазначити, що ця риса рідкісна. У цьому прикладі також простежуємо флексію *-ой* замість більш притаманної говірці *-ий*, про що в наступному параграфі розповімо детальніше.

Іменники, прикметники, числівники та займенники жіночого роду в род. та оруд. в. однини мають вельми часто стягнену форму *-ой*: *удівительной сили, з Гриценковой гори, із кагалой, той короткой дорогою, перед кафедрой, красной глиной, другой ногою, для всьой, за якоюсь*. Флексія *-ой* зрідка також трапляється й у локативі: *в одной руці, в замедленной зйомкі, в своей жизні*. Позаяк за картами № 38 та № 39 ця риса рідкісна, а в творі часто трапляється в кальках та звичайних запозиченнях з російської мови, то припускаємо, що вона виникла під впливом російської, тому вважатимемо її суржикізмом.

У запозиченнях присутній інтерфікс *-ip-*, не властивий українській мові, проте наявний у російській: *контроліруєш, позірує, ніванірують, загіпнотізірує, інтегрують, архівірування*.

Дуже поширений суфікс *-ейш-*, котрий пом'якшує попередній приголосний, для зображення найвищого ступеня порівняння: *красивейші (прегарні), луччейших (найкращих), любимейшого (улюбленого), сильнейша (неймовірно сильна)*. Позаяк праслов'янський суфікс **-ějš-* мав звук [ě], або ж [iē], що в південно-східнім наріччі рефлексувався в [i], а звук [j] відпав у більшості говірок цього наріччя. У російській мові цей суфікс рефлексувався в *-ейш-*, де [iē] монофтонгізувався в [e], а [j] зберігся у вимові. В українській мові цей суфікс використовують для вираження вищого ступеня порівняння, коли в російській – найвищого: укр. *важливіший*, укр. *красивіший*, рос. *важнейший* (дуже важливий), рос. *красивейший* (дуже красивий). Отже, автор запозичив російський суфікс найвищого ступеня порівняння *-ейш-* для емоційного забарвлення свого тексту замість типового українській мові префікса *най-*, хоч, ми вважаємо, що в цих випадках в українському узусі притаманніше вживання суфіксів *-ісінк-, -усінк-, -есеньк-, -еньк-*: *красивусінкі, добресеньких, милісінького, сильненька*. Український приросток *най-* теж час-од-часу трапляється: *найбільше, найщасливішого*. Суфікс *-іш-* зберігається у своєму значенні: *прохвесійніше, раніш*. Також уживано суфікс *-айш-* для позначення найвищого ступеню порівняння: *височайшого уровня (найвищого рівня), у своїом легчайшом*.

Найвищий ступінь порівняння утворюється завдяки прийменнику *самий* часто в парі з суржикізмом: *самі настояці (справжнісінкі)*.

У сленгізмі *обновка (новинка)* у множині звук [к'] пом'якшився: *обновкі*.

Вельми поширені активні дієприкметники на російський манір: *поросшої, в торгующо-купуючом, клеюще вєщєство, уходящі шаги, хрпуче-сопучому, присуцой, взявшу (кого)*.

Сашко Столовий у творі водночас уживає міжмовні омоніми *пол* (з рос. *підлога*) та *піл* (настил коло печі, де сплять), що призводить до порушень морфологічної норми українського слова. Адже автор при відмінюванні української лексики

зберігає *i* попри те, що склад відкривається (у місцевому відмінку слово має вигляд *на пілові* замість звичного *на полу*), можливо, через асоціації з росіізмом. На наше запитання: “*а ви використали слово “піл”, і в місцевом відмінку написали “на пілові”, що доволі незвично. Це дійсно так у селові кажут чи одруківка?*” – автор відповів: “*піл – це ж не підлога, – це лежанка коло пічі. Так і кажут: на пілові*”. Хоч ми не згадували про російську лексему, про неї згадав автор, що свідчить про те, що він проводить паралелі між цими словами.

Після числівників *два, три, чотири* в іменниках чоловічого роду вживано флексію [a] за російським зразком: *в три слая*.

У лексемі *ятір* автор не чергує [i] з [e], а також у множині використано російську флексію для множ. чол. роду [a] замість української [и]: *ятіра* замість *ятери*.

Автор уживає лексему *поняць* замість *зрозуміти*. У тексті він також використовує українську лексему *пійняти*, проте вже в значенні *піймати*.

Уживано стверджувальну та заперечну частки *да* та *не* замість українських *так* і *ні*.

Отже, у творі «Оринин» є велика кількість суржику, котрий проявляється не лише на лексичному, а й на фонетичному та морфологічному рівнях. Через росіізми утворюються гіперизми, як у слові *піл*, котре при відмінюванні не втрачає ікавізму, адже виникає асоціація з російською лексемою *пол*.

2. 5. Кількісні характеристики українсько-російського змішаного мовлення

Досі в науковому дискурсі маємо проблему: попередньо мовознавці не визначали межі, за котрою можна було б стверджувати, коли українська мова з певною кількістю інтерферованих росізмів перетворюється на змішане мовлення. У цьому розділі спробуємо бодай умовно провести рубіж та з'ясувати, чи твір Сашка Столового не перетинає межі “інтерфероване мовлення – суржик”.

У нашому опитуванні було запитання “Якщо суржик це перемішана мова, то скільки має бути в ній запозичень?”, на яке ми отримали такі відповіді:

“навіть якщо кілька слів перемішалось – це суржик” (42% – 21 людина),

“до 30% запозичень – вже суржик” (40% – 20 осіб),

“від 40% до 60% перемішаної мови – суржик” (44% – 22 особи) [див. додаток 8].

Як ми бачимо, пересічні мовці не мають чіткого розуміння, коли українська мова перетворюється на змішане мовлення. Такої межі не проводили й дослідники. Звідси маємо проблему: через відсутність чіткого розуміння суржику трактування мовлень людей є нині суб'єктивними. Тож уважаємо за важливе підрахувати кількість суржикізмів-росізмів у текстах та визначити межу між українською мовою та українсько-російським змішаним мовленням.

Під час підрахунку суржикізмів виникає дві проблеми. По-перше, якщо одне й те саме слово повторюється в мовця, то чи враховувати слово щоразу, як мовлянин його використає, чи лише раз і далі не брати до уваги? Візьмімо до прикладу уривок із поданого нижче тексту: «Думаю, забабачаю, карочє, хачапурі, карочє. Зроблю хачапурі солоне, карочє. І зроблю хачапурі солодке. Маленькі хачапурі а-ля канфєти» – у цьому тексті використано лише два росізми: *карочє* та *канфєти*, проте їхня частотність передбачає питання про кількість запозиченої лексики в прикладі. Якщо починати підрахунок, взявши до уваги кожне слово, відкинувши повторювані російські запозичення, то маємо 2 росізми на 15 слів (отже, 15% від усього тексту) в уривку, проте ми не взяли до уваги слова, що повторюються, а отже, відсоток

інтерференції з російською занижений. Якщо при підрахунку брати кожне слово до уваги лише по одному разу, тоді маємо 10 слів, на котрі припадає 2 росіізми (20%), проте через людський фактор можна не помітити, що якесь слово може повторитися, а отже, шанс на зростання похибки при розгляді може зрости. Якщо не нехтувати повтореннями й брати до уваги кожне слово кожен раз, коли його вживано, то маємо 17 слів, на котрі припадає 5 випадків використання суржикізмів, себто в цьому уривку маємо 23,5% суржику в лексиці, використаної в тексті.

Є ще одна проблема, що виникає при підрахунку: в українській та російській мовах є шар лексики, котрий часто повторюється, але за звучанням не відрізняється. До такої лексики належать: сполучники *і, а*, частки *же, би*, та інші. Така лексика дуже частотна, а завдяки тому, що *суржик* утворюється як нашаровування лексики з однієї мови на лексику другої, то ці лексеми майже завжди будуть українськими в мовлян. Запозичуються частки лише разом з росіізмами. Наприклад, на матеріалі праці Артура Брацького маємо кілька речень від одного мовця [17, с. 138]: *«Как раз так получается, что в нас грошей практически не было, ни за что было поехать»* та *«Мені тяжело було, канешно. З Іваном, старшим сином, відвезли її до матері. Її мати не захатела тут жити»* – як бачимо на прикладі, заперечна частка *не* вживана лише разом з росіізмом *захатела*, в інших випадках мовлянин використовує *не*. Таку саму тенденцію простежуємо в інших мовців, звідси вважаємо, що можна підраховувати не всю лексику, щоб не збивати статистику.

Для своєї системи підрахунку ми створимо поняття *сутка* (похідне від *суть*) – одне чи кілька слів, що творять єдине значення в тексті. Наприклад, у реченнях *«я знаю»* та *«я не знаю»*, попри те, що ми маємо 2 та 3 слова відповідно, в обох випадках маємо по дві сутки. Займенник *я* має осібне значення, котре не змінюється, якщо розірвати з іншими словами, отже це сутка. З цього самого речення, дієслово *знаю* з заперечною часткою *не*, себто *«не знаю»*, неможливо розірвати, адже в нас змінюється значення, отже це також єдина сутка.

Отже, надалі ми зазначимо, у яких випадках маємо по одній сутці:

- Лексеми в парі з частками *не, б та ж*, адже останні творять значення лише в парі з сусіднім словом (*не хочеться, не можу, хотіла б, це ж*);
- прості сполучники (*і, та, то*), позаяк вони часто вживані, майже завжди збігаються з російськими та будуть збільшувати похибку;
- прийменники (*у голові, в мене, до батьків, да ладно, о друге*);
- складені числівники (*сто двадцять, метр десять*);
- складені власні назви (*Западна Україна; посьолок городського тіпа; Оксанка Готвянська*).

Отже, ми підраховуватимемо не кожен окремо лексему, а “сутки”, себто значення цих слів самостійно або в парі з іншими.

Непідлаштовані (збережені м’які губні, відмінювання за російським зразком), частково підлаштовані (фонетично підлаштовані (або частково підлаштовані) слова, однак відмінювані за російським зразком, або навпаки) та підлаштовані росіїзми (і вимова українська, і відмінювання за українським типом), котрі не притаманні регіону мовлянина, ми для зручності називатимемо узагальнено *суржикізмами*. Якщо один і той самий *суржикізм* повторюється в розмові, то зараховуємо його кілька разів. Відтак, у записі, промовленому людиною з Чернігівщини: *«дєдушкє вісімдесят год. В нього хазяйства трошки. Ну, ви **понімаєте**, в селі без хазяйства жити **нєльзя**»*. – маємо 13 суток, на котрі припадає 3 суржикізми (лексему *год* не враховуємо, адже вона належить до українського лексикону), себто суржикізми тут займають 21% лексики.

Візьмемо за приклад також матеріал Артура Брацького з праці «Суржик: історія та сучасність». Спочатку підраховуємо кількість суржикізмів у матеріалах з підрозділу «Спонтанні записи», адже там значна кількість інтерферованого мовлення. На сторінці 176 маємо запис із лікарні, який має такий вигляд: *«Там посовітуватися у тому **отделенії**... **Смотря** яка форма, то вона виліковується. Це ж не тільки я лежу, **напрімер**, і мені нічого не хочеться... У голові **отакє-от**. Я не можу*

сосредоточиться. У мене безсонниця була... Це лікарство було дуже дороге. Я забула названіє. Три рази треба приймати: утром, днём і вечером... Я пила таблетки від давлення». Ми виділили 44 сутки, на які припадає 13 суржикізмів, себто 29,5% лексики [17, с. 176].

У наступній розмові маємо 32 сутки, на які припадає 17 суржикізмів, себто 53% лексики: *«Це метр десять на метр сорок. Дитячий малюнок. Это маленькое. Если в розовом тоне... Подождіть, а это уже нормальное одеяло. Сто двадцять гривень для дєвочки с розовим цветом. Очень красивое, если для дєвочки. А другого в мене нічого, не могу предложить. В мене других немає» [17, с. 176].*

Далі маємо діалог:

– (телефоном) Мені **нравиться**, я не знаю. Натурою будеш **розицитуватись**. (До продавчині) А скільки **стоить**? Оця мені **понравилась**, жалко, що не чорна. Якби вона чорна була.

– Вона **коричнева** і **виграє цветом**.

У цій бесіді чоловік вимовив 18 суток, серед яких 4 – суржикізми (22% лексики).

Жінка використала 4 сутки, 2 з яких – суржикізми (50% лексики) [17, с. 177].

У підрозділі «Група відповідей з великим ступенем суржику» від першої респондентки з Луганщини записали декілька уривків, котрі ми розглянемо (звичайно, зарахувавши діалектизми до української лексики) [17, с. 159]. У першому уривку маємо 48 суток та 10 суржикізмів:

а) *«Все було **харашо**... мама **всегда** хотіла, щоб все лучше було нам. Ми з братом були **одинакові пошти**, там **разниця** – год і трішки. І, **канєшно**, ми були більше **вмісті**, більше **дружили**... Ми тоді жили в **Хрустальном**. Там **посьолок городського тіпа**. Там ми жили до **сімдесят п'ятого року**. Тоді у **сімдесят п'ятому** ми **переїхали сюди**... Мама **відсіль**, а **папа вабице з Западной України**...»* – у цьому уривку маємо 21% суржику.

б) *«І там він був **хороший**, я **получала листи с благодарностями**: за **хорошу службу**, за **хороше воспитаніє**. Він **служив**, і йому там же, тоді часто так*

*предавали солдатам оставаться сверхсрочно. I він написав до дому, що йому пропонують. I мама була не проти, казала, дивись сам... I тоді вже, як у колі сім'ї ми залишилися самі, він сказав, мабуть, тепер я залишусь... **Канешно**, всі хотіли бачити його. Це вже багато год. Я хотіла б бачити обох. Сашу я, **наверно**, не впізнала б **ніколи в житті**». 67 суток, 14 суржикізмів (21%).*

с) *«Мені це так запам'ятовалося. **На наступній** год уже в них був син. **На наступній** год **в відпочинок** він приїхав сам... Він, видно, як **чувствовав**. Собирався вже їхати до дому, знаєте, так швидко пройшов цей **відпочинок**». 30 суток, 6 суржикізмів (20%).*

Маємо підмітити, що ми не впевнені, чи лексема *пам'ятати* суржикова. Ми виділили її, адже не знайшли достатньої кількості матеріалу зі старовинних текстів та фольклору, щоб підтвердити належність цього слова до українського лексикону.

Слово *собиратися* ми не виділяли, адже воно поширене в народних піснях.

d) *«Вони гуляли по місту, і **Саша** каже: **Надя**, давай **сфотографуємося**. А **Надя** каже: **Саша**, ну, в мене ні **прічоски**, нічого, я не готова. А він каже: ну, давай. I вони **сфотографувались**». 23 дні, 7 суржикізмів (30,4%).*

У цьому уривку ми вирішили зарахувати імена, адже відсутність кличного відмінку свідчила про їхню непідлаштованість до української граматики, а отже, скоріше за все, вони також належать до суржиків. Якщо імена не враховувати, тоді на 23 дні припадає 3 суржикізми, а себто 13%. Якщо з підрахунку імена відкинути взагалі, тоді маємо 3 суржикізми на 19 суток – 16%.

e) *«Це було десь **в листопаді**, а **в грудні** цього ж року на роботу мені дзвонять із **почти**... Ми хотіли його, **канешно**, забрати до дому. Це **надо** було за свій **щот**» – у цьому уривку на 22 дні припадає 6 суржикізмів, себто 27%*

f) *«Сестра на те час в Луганську вчилася. Все було так швидко, що ми не сказали їй нічого. Хтозна, може, **она** **даже обідилася**, що ми з нею так **поступили**... Може, вона **стіснялася**. Вона казала, не сердься, я так не люблю ці **письма писати**. Вона писала їх дуже рідко». На 39 суток – 5 суржикізмів, а отже 13%.*

Розмова з респонденткою з Луганщини завершується. Подальші розмови з цього самого розділу «Група відповідей з великим ступенем суржику» були вже не такі об'ємні, проте також варті уваги для чіткіших результатів. Друга бесіда була вже записана в Чернівцях із чоловіком, де маємо такий матеріал [17, с. 162]:

а) «Потім вона **пригласила** до себе. Я був там, не пам'ятаю скільки, але був. ... Що даліше, не знаю. **Дело в том**, що почуття такі – молоді ми всі маєм почуття, а бачите, чим кінчаються». У цьому уривку маємо 24 сутки, на котрі припадає 3 суржикізви, а отже 12,5% лексики – суржикові.

б) «**Це нада все вспоминати сначала...**». У цьому короткому реченні маємо на 5 суток 3 суржикізви, себто 60% лексики – суржикові.

в) «**Діло в том, шо, еслі дійствітельно** дочка і внучка мої, то це тільки Бог може розсудити, більше ніхто». У цьому реченні маємо на 14 суток припадає 4 суржикізви, себто 28,5% лексики.

У записах із третьою мовицею зі згаданого вище розділу з міста Дніпра маємо такі матеріали [17, с. 162]:

а) «Вони **взнали**, що я **болею** сильно». На 5 суток припадає 1 суржикізм, себто 20% лексики.

б) «Ми так і спілкуємось. Ми **щас** живем рядом. Вони мене піддержують у **любу** хвилину» – серед 12 суток використали 2 суржикізви, себто 17% лексики.

в) «Оце чоловік з другого браку. А це Лесина **свадьба**. Всі брати ждуть, що будем **все вмєстє**. Все буде **харашо**» – на 16 суток використали 3 суржикізви, себто 19% лексики.

г) «Мій син хотів тебе побачить. Я тебе запис(а)ла як **крьостну**» – на 9 суток 1 суржикізм, себто 11% лексики.

З попередніх прикладів прослідковуємо тенденцію, що чим більше речення, тим менший відсоток суржику буде в ньому для твердження, чи в людини справді перемішане російсько-українське мовлення. Порівняймо речення «б» в другого мовця, котре складається з 5 суток, і де російська лексика переважає українську (60%), та записи «а» й «в» від першої мовиці, де маємо по 21% суржику в лексиці.

Дальший матеріал Артура Брацького також невеликий за обсягами, отже, будемо шукати приклади в інших джерелах. Розглянемо кілька текстів із деяких пісень суржикомовного гурту «Курган & Agregat». На ютуб-каналі Селюки маємо пісню від цього гурту, що зветься «Кровавий кулак». У пісні маємо такий текст:

*«Сельська драка, біти-кастєти, в руках арматура, в зубах сігарєти! Я уже завів мотор, но мій їжак **чуть-чуть** зламався. Сельська драка, біти-кастєти, в руках арматура, в зубах сігарєти! Вінхоть і малий сука, но я начав **чуть-чуть** бояться Сельська драка, біти-кастєти, в руках арматура, в зубах сігарєти! Я уже встав в **стоєчку**, но **получів чуть-чуть по яйцям**».* В уривку пісні маємо 47 суток. Слово *чуть-чуть* ми підраховували як одну сутку. На всі сутки припадає 17 суржикізмів, а отже 36% лексики – суржикові.

*«Із запуканай **абцяги** – в прекраснає лета. З сумками, словна брадяга, я вириваюсь **наканєц-та**. Іду і знаю, шо дома мене ждуть уже. Заходю в магаз і купляю в дарогу **канфєти** – Рашен».* У цій пісні ми не враховували морфологічні риси виконавця та акання. Одначе, якщо звертати увагу лише на лексику, то маємо 22 сутки, на котрі припадає 7 суржикізмів, себто 32% лексики – суржикові.

На телепроекті «Мастер-шеф» учасник 14 сезону Влад Степанов із Кривого Рогу у 6 епізоді на 21 хвилині промовив такий монолог: *«Думаю, **забабахая, карочє, хачапурі, карочє**. Зроблю хачапурі солоне, **карочє**. І зроблю хачапурі солодке. Маленькі хачапурі а-ля **канфєти**. Хачапурі – це одна із **маіх** фірмових страв, **вабице**. Мені подобається грузинська кухня. **От сірїозна**, я, знаєте, я в душе **чюствую** себе грузінам якімось там такім, знаєте, **дєсь я там в горах радився** вже... я родився вже з шампурами, **іменна!** Я люблю там **шашликі** нарізатъ, люля-кібаб люблю робить, **карочє**, ну, все люблю, ну, це моя **тєма**. Ну, мені подобається, ну, шо з цим зробиш».* У цьому уривку маємо 73 сутки, на котрі припадає 14 суржикізмів, а себто 19% лексики.

Надалі розглянемо деякі уривки з «Орининого», попередньо зробивши вже певні висновки з матеріалу, згаданого вище. У вище прописаних прикладах суржикового мовлення маємо найчастіше число від 20% до 30% суржикізмів. Маємо

й приклади суржикового мовлення, де відсоток менший від однієї п'ятої речення, але не сильно (17-19%). Були також приклади, де суржикізи займали всього 11-13% лексики, проте такого матеріалу було недостатньо, щоб твердити чи справді ці приклади належать до суржикового мовлення (тобто дані в подальшому можуть змінитися). Отже, на основі набутого матеріалу вважатимемо за суржикове мовлення те, в якому відсоток суржикізмів має 17% і вище. Як ми вже згадували, чим більший текст ми розглядаємо, тим менший відсоток суржикізмів на його припадає, хоч мовлення й надалі може бути суржиковим. Для наочности розглянемо такий приклад від Сашка Столового:

*«Є таке **понятіє** – «Вулиця». І це дуже **важне** діло у парубків і молодиць. Ну **от представте**: **єсли** не було б вулиць, **то непонятно**, як воно **вобице** село й було б. Вулиця – воно ж **клеюще вєщєство**. Без неї то й люди ма'ть телятами були б, не **лучче**.*

*У Козіївці оце як вулиці собираюця, то **обізатільно** стараюця, щоб більше сходилось чи до одних, чи до других. І тут у різних кутах села різні хитрості **приміняють**. От на Одесі знають таке діло, щоб ото вулиця була гарна, то дівчина бере циганську голку з довгою ниткою, вставля в черевика, в підошву і проходить сусідніми кутками, «прив'язує». А **на послєднє** треба ту голку з **ниткой** на вулиці, де збираюця, **прикопати**. Стопроцентів **помага**».*

Якщо розглядати цей уривок по абзацах, то в першому абзаці маємо 31 сутку, на котру припадає 8 суржикізмів (26%). У другому абзаці маємо 51 сутку, на котру припадає 4 суржикізи (8%). Суцільно в тексті, через меншу кількість суржикізмів у другому абзаці, відповідно, маємо всього 15% суржику в лексиці. Одначе водночас суцільно цей текст сприймається, як написаний суржиком. Отже, будемо розглядати уривки, що за розмірами не сильно відрізняються від більшости попередніх прикладів, аби мати приблизно співвідносні висновки. У творі маємо такі уривки:

*«Вона жила з батьками, бо Ягила Куплуваського свого рівно сім місяців, як на війну провела. І году в них не **пожив** у **приймах**. Занесла **судьба-злodeйка**.*

Ходять **разговори** селом уже третій базарь, шо получила Орина **ізвіщеніє**, та нікому не розказує. Даж батькам не сказала. Тіки Оксаниці Готвянській збовтнула на паперті, шо вісточка прийшла». У цьому уривку маємо 36 суток, на котрі припадає 4 суржикізми (судьба-злодейка ми рахували за одне слово), себто маємо 11% суржику.

«Тіки оце Орина, як з хреста знята, крізь ярмаркову толпу радості і клопіткого шарудіння **привіденієм** йшла по слободі. Нема розради їй ні від Оксанчиних **разговорів**, ні від її дружнього торкання **ладонню** за плече, ні від причащання у Владики Івана. На шо вона сильно **розицитувала**». У тексті маємо 32 сутки та 4 суржикізми, себто 12,5% лексики.

«Та й **вобице** до дітей всігда була ладиком, і вони її, **конєшно**, боготворили. Бо **єслі** й треба на мамку пожаліцця, то до кого? Та шо тут і питає. Чи **єслі** якось на вулиці Семен Балабайчин ото Орину за **волоси** побузував, то вони з **крьосной** і придумували, які йому **отвіти** **понаделувать**». У цьому уривку на 32 сутки припадає 8 суржикізмів (25%).

«На Яешнівці на місці вулиці **обізатільно** варять кашу з вутячих яєць і прикопують – шоб завелося, шоб вулиця крутилася. Мо', того і **Яешнівкой** назвали? Але це **не обізатільно**.

А на Навуселиці точно шось своє **практикують**, но воно ж сильно не розпиташи їхні **колдування**, **єслі** родичів там нікого нема. Хоть троюрідних». У тексті маємо 37 суток та 6 суржикізмів (17%). Ми виділили слово *Яешнівкой*, адже усічена флексія *-ой* розвинулася під впливом російської мови, як уже згадували вище.

«З **дєцтва** Орина недолюблювала кіз, воно і вредне, і **хитроделане**, і дійок усього дві, як наче бог її спецільно обділив. **Не** **понімала**, з якого **перепугу** Ковалі, ті шо по Яешнівці живуть ближче до Ріжка, держать їх скопом? **Єслі** ото десяток кіз можна **льогко** замінить на одну дійну корову. Скіки людей – стіки й **непонятностей**». В уривку – 43 сутки та 6 суржикізмів, отже, маємо 14% суржику в лексиці.

«Дем'яне, я знаю, що ти вже доросленький і вже все **понімаєш**, а як дасть Бог, підростеш, то все зрозумієш. Та **січас** нікому! Чуєш? Нікому не розкажуй про **красну** хворобу! Поняв мене? Бо **случиться**, як от зі мною». У цьому тексті на 29 суток припадає 5 суржикізмів (17%).

Цікавою рисою твору є те, що суржик із часом сильно звужується в частотності використання. Маємо приклади, де суржикізмів немає, або їх мало (у цих прикладах не будемо вести підрахунок, адже немає потреби):

«Тиша проковтувала всі дитячі горлопанення. Пухкий сніг, пухке сіно на стрісі, навіть пухка зола, що десь далеко вилітала з сушні й несла свої чорні звістки селом. Все впитувало Дем'янові заклики, його верепіння з тину. Воздух своєю ватяною зимовою природою глушив старання Козикового малого».

«Давайкнув і дід, майструючи на лаві попід кутом колодки для ножів, бо воно як перебивав у стару нове лезо, то металеве кільце й луснуло. Вже давно ждало воно **своєюй** черги зробитись, та все ніколи. То одне, то друге».

«Дід, дивлячись у горизонт, там, де сонце пuzом чіпляло бовдури ріжкових хатів, наче там десь далеченько за хатами стояла його молодість і всміхалася з-за Ріжка...»

«На тій стороні дубовий ліс столітньою чередою зійшов у яр до ставка напувати свої крони. Велике чорно-зелене одоробло добре одтіняло дерев'яну палицю тарзанки. Тож не пропустить».

«Над **головою** проліта чорна ластівка. Пронизливо пищить. Узкоколієюю з Пархомівки вже давно не їхала «**кукушка**», тіки ясенок на одкосі залізниці ще по пам'яті повторює рухи, як наче ось-ось зараз той шмига повз нього».

До кінця твору суржик знову стає частотнішим:

«Вискочили з лісу вниз долини, на поляну, **казочні дуби-велікани** завмерли в театральних позиціях, наче всю ніч старалися здерти зірок із чумацького шляху собі у жмені».

«**Удівітєльно**, та у Сергійка дома настіки тісна **взаїмосв'язь** з хозяйством, що кажна скотина зна своє підзивання. І кажеца в сімні **обізатїльно** чи Папко, чи

*Мамка (або **єслі** дуже **повезе**, то обоє) балакають з хозяйством». У цьому уривку на 23 сутки припадає 5 суржикізмів, себто 21% лексики.*

*«Отаке як спитаи! Шоб марафет на хаті наводити. Ото як **около** поновимо кожну весну, воно підсиха. Побілимо. А на останнє розводиш слоянку, а вона ж як розведеш, **вобице** вже **краснюча**. І ото тіки фантазію включаи, як вікна та призьбу підводити. Шоб **отлічалось**. Шоб **наравилось** собі й сусідім» – 39 суток і 5 суржикізмів (13%)*

*«Ма за **несколько** днів до того визвала сестер срочно на поміч, **даж тьоть** Люда з Хабаровська прилетіла. Бо воно ж мазання – це дуже серйозно» – на 18 суток припадає 3 суржикізми (17%)*

*«Того **січас** родина – як **последня надежда на спасеніє**. Змалечку, з пелюшок **інтегрують** кожного в **жизнєну** хвілософію.*

*Шоб **понімали**, **чувствовали общественний** лад. Сільський, як каже вчителька біології Люба Іванівна: «Стелепний біогеоценоз!» Міжлюдське **ощущеніє** цілості. А вона ж в усьому». У цьому уривку маємо 31 сутку та 10 суржикізмів, себто 32% лексики – суржик.*

*«Обряд ініціації **случився**. І на словах про шестиручку на базареві ти **отчьотліво** **понімаи**, шо машинки зі шкафу треба здавать у **подвал на архівірування**». В уривку маємо 15 суток та 5 суржикізмів, себто 33% суржику є в лексиці.*

Підозрюємо, тенденція з частотнішим використанням суржику на початку та в кінці твору, аніж у середині, пов'язана з тим, що суржик насправді не є поширеним явище серед мовлян села Козіївки. Відповідно, Сашку Столовому суржик також не рідне, а штучне мовлення. Робимо припущення, що письменник хотів штучно віддалити мову свого роману від літературної норми, щоб надати твору більшої впізнаваності. Також робимо припущення, що автор помилково сприйняв суржик за діалект.

Значна насиченість твору суржикізмами засвідчує, що роман «Оринин» насправді написаний не діалектом, а суржиком.

Отже, ми встановили чіткішу межу між українською мовою і українсько-російським змішаним мовленням, зокрема визначили, скільки має бути росізмів у мовленні людини, щоб воно вважалося суржиком. Визначення цих меж не претендує на остаточне розв'язання проблеми, проте за опрацьованим матеріалом можна сказати, що людина розмовляє суржиком, якщо в її мовленні суржикізм займають від 12,5% лексики. Відповідно на запитання з нашого опитування *“Якщо суржик це перемішана мова, то скільки має бути в ній запозичень?”* можна відповісти: *“до 30% запозичень – вже суржик”*. Ми додатково розробили свою систему підрахунку, котра відкидає багато допоміжної лексики, що потенційно збивала підрахунки. Водночас прослідкували певну тенденцію частотности перемішаного російсько-українського мовлення в романі «Орининому» та визначили, що твір написаний суржиком.

Висновки

У першому розділі кваліфікаційної роботи було здійснено аналіз лінгвістичного терміну суржик у працях попередніх дослідників, розглянуто інші випадки змішування двох споріднених мов. На підставі аналізу праць, а також результатів опитування щодо ставлення носіїв української мови до суржику, проведеного межах дослідження, було запропоновано власне визначення суржику.

У праці приділено увагу розгляду українсько-російського мішаного мовлення не в межах “літературна українська – суржик – літературна російська”, а в межах “українська говірка – суржик – літературна російська”, адже, як згадано вище, суржик поставав не на основі нормативної української мови, а на базі говіркового спадку мовця, про що свідчить історія виникнення досліджуваної реалії. У роботі, на підставі аналізу польових матеріалів з робіт попередніх дослідників, обґрунтовано, чому нехтування говірковою основою мовлянина може призвести до помилкових висновків.

Обґрунтувавши власні твердження про важливість говіркової основи мовлянина при дослідженні українсько-російського змішаного мовлення, в другому розділі було розглянуто говірку села Козіївки на Харківщині, з якою автор «Оринино» Сашко Столовий пов’язав роман. За матеріалами праць Степана Бевзенка, Івана Матвіяса та за мапами АУМ, було знайдено говіркові риси мовлення в населеному пункті. Відтак було встановлено, що в селі побутує слобожанська говірка.

Порівняння мовних особливостей, виявлених у романі, та говірки села дозволило констатувати, що твір справді має говіркову основу Козіївки, проте використано риси не середньонаддніпрянського говору, як зазначали письменник і видавництво, а слобожанського.

На основі «Оринино» було визначено динамічні процеси говірки села Козіївки та виявлено нові мовні риси, що не були раніше описані в діалектологічних працях і які не позначені на мапах регіону. Була помічено також, що діалектні особливості у творі заміщуються суржиковими.

Аналіз діалектного і суржикового матеріалу дозволив провести межу, яка засвідчує зміну мовлення з інтерферованими росізмами на українсько-російське змішане мовлення. Задля чіткішого підрахунку було створено власну систему підрахунку, за якою взято до уваги не кожне окреме слово, а сутки, себто одна або кілька лексем, які в поєднанні мають нерозривне значення. За нашими результатами, межа склала від 12,5% лексики в потоці мовлення. Надалі було виокремлено суржикові елементи у творі «Оринин», підраховано їхню кількість, що нерідко перевищувала встановлений рубіж. Відтак ми ствердили, що роман Сашка Столового написаний не діалектом, а суржиком.

Запропоновані в роботі підходи до аналізу мовного наповнення роману «Оринин» можуть бути використані в працях, пов'язаних не лише з українсько-російським мішаним мовленням, а й іншими схожими явищами на кшталт перехідних говірок чи портуньйолю.

Список джерел

1. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. Київ, 1999.
2. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. – 246 с.
3. Дзюбишина-Мельник Н. Суржик і суржикізми : Наукові записки НаУКМА. т. 111 : Філологічні науки. Київ, 2010. с. 16–20.
4. Леонова Т. Боротись з "кацапською" та зберегти своє”: уроки слобожанського діалекту та суржика від "Курган і Agregat". Суспільне. 2023. 21 берез.
5. Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком : 2-ге вид., зі змінами і допов. Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2019. 202 с.
6. Масенко Л. Суржик у сучасній художній літературі. *Дивослово*. 2011. С. 24–30.
7. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Відп. ред. П. Ю. Гриценко. Київ : Наукова думка, 1990. 168 с: іл.
8. Німчук В. В. Причинки до закарпатського діалектогенезу. // Український глотогенез: Матеріали Міжнародної наукової конференції / Відп. ред. В. М. Мойсієнко. Житомир, «Полісся», 2015. С. 20-38.
9. 57% українців перейшли, або стали частіше спілкуватись українською з 24 лютого – опитування Суспільного. *Суспільне*. 2022. 20 жовт.
10. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980.
11. Стецик Х. М., Добровольська Л. А. Стилiстичні функції діалектизмів у сучасній українській літературі (на матеріалі роману «Залізна вода» Мирослава Лаюка). Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. серія: філологія. Журналістика. 2022. Т. 33 (72) № 5 Ч. 1, № 1. С. 76–80.
12. Тараненко О. Українська мова: Енциклопедія/ Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 665–668.
13. Труб В. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності // Мовознавство. — 2000. — № 1. — С. 46–58.

14. Українське усне мовлення Донеччини [монографія] / Ольга Шевчук-Клюжева. – Вінниця: Видавництво “Твори”, 2015. – 162.
15. Чередниченко О. Українська інтерлінгвістика: проблеми і перспективи ; Наукова спадщина професора С. В. Семчинського і сучасна філологія: зб. наукових праць. ч. 2. Київ, 2001. с. 533–536.
16. Як українці повертаються до української мови. *Ukrainer*. 2023.
17. Bracki A. *Surżyk : historia i terażniejszość*. Wydawnictwo uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, 2009.
18. Lipski, John M. 2006. Too Close for Comfort? The Genesis of “Portuñol/Portunhol.” In *Selected Proceedings of the 8th Hispanic Linguistics Symposium*, ed. Timothy L. Face and Carol A. Klee, 1-22. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project.
19. *Pidgins and Creoles* / ed. by J. Arends, P. Muysken, N. Smith. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1994.

Додаток

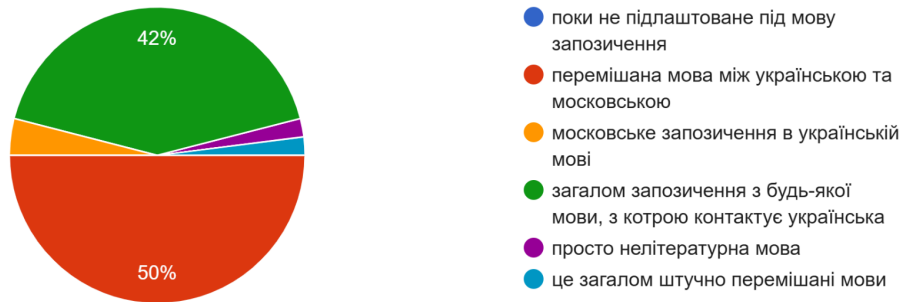
1.

2.

Що таке суржик?

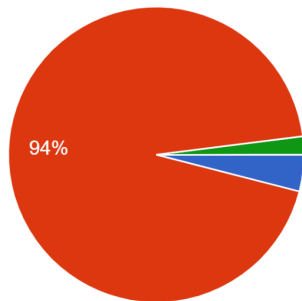
50 відповідей

3.

Що таке діалект?

50 відповідей

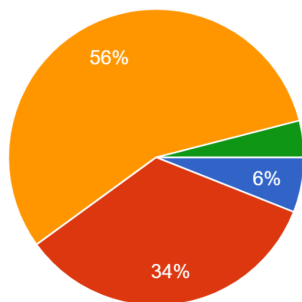

- просто нелітературна мова
- мова поширена лише в певному (досить великому) регіоні
- мова поширена лише в одному- кількох селах
-

4.

Що таке говір?

50 відповідей

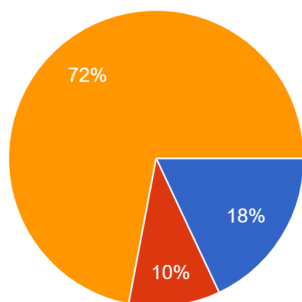

- просто нелітературна мова
- мова поширена лише в певному (досить великому) регіоні
- мова поширена лише в одному- кількох селах
-

5.

Що таке говірка?

50 відповідей

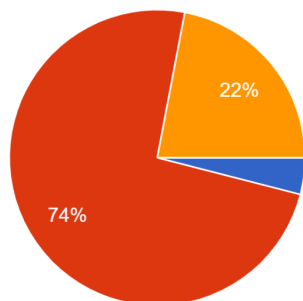

- просто нелітературна мова
- мова поширена лише в певному (досить великому) регіоні
- мова поширена лише в одному- кількох селах

6.

Чи є різниця між говором та діалектом?

50 відповідей

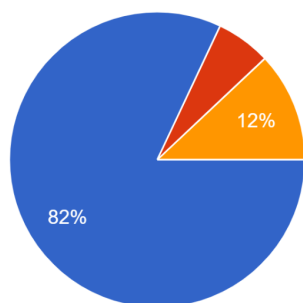

- Так, говір поширеніший за діалект
- Так, діалект більш поширений за говір
- Ні, це одне й те саме

7.

Де можна натрапити на суржик?

50 відповідей

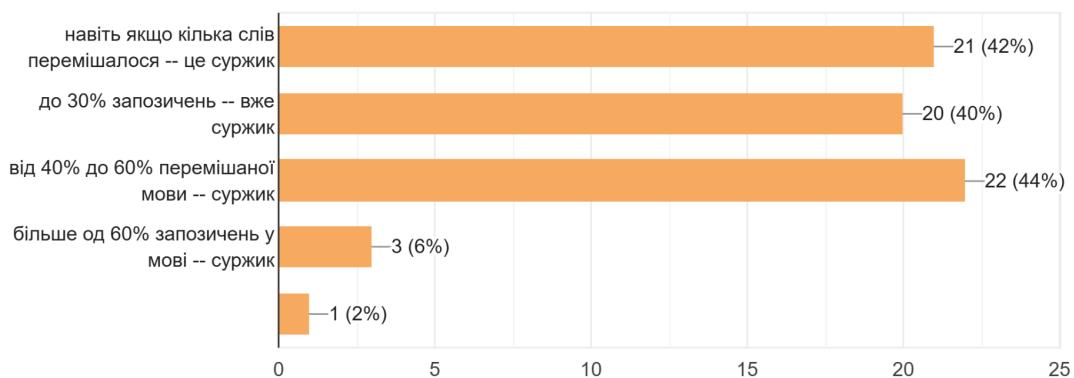

- Усюди
- У центральних регіонах
- У південних та східних регіонах
- У західних регіонах

8.

Якщо суржик це перемішана мова, то скільки має бути в ній запозичень?

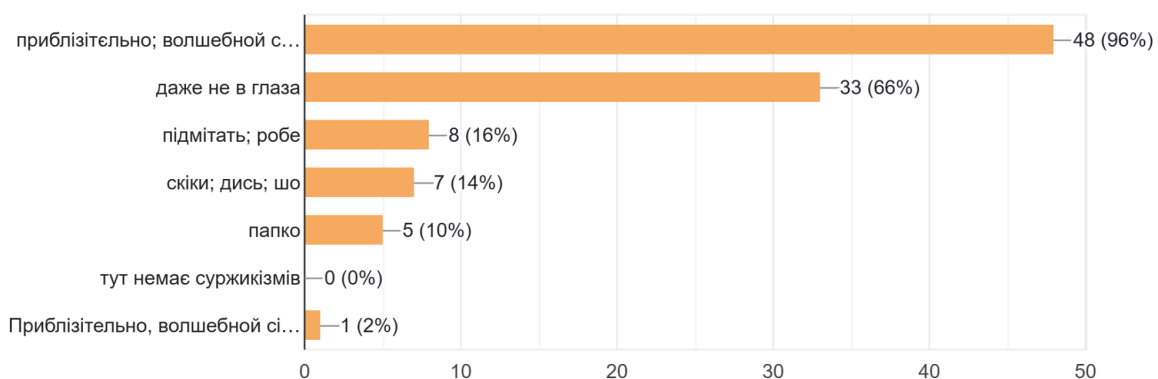
50 відповідей

9¹.

«Гребти сіно — це приблизітельно, як у хаті підмітати. Скіки не гребти, а Папко́ все одно скаже: «Се, ну хто тебе так гребти вчив? Ось дись сюди!» І, як волшебной силой, практически з пустоти нагріба ще пучок сіна.
— А це один раз кролям дати! — і дивицця на тебе так, шо даже не в глаза, а в саме дно душі. Як це він робе?»

Виберіть із тексту суржикові слова (відповідно говіркові слова, будь ласка, не вибирайте)
50 відповідей

¹ Одна людина, замість вибору наявних відповідей, написала свою, котра виглядала так: «Приблизітельно, волшебной сілой, практически, не даже не в глаза».

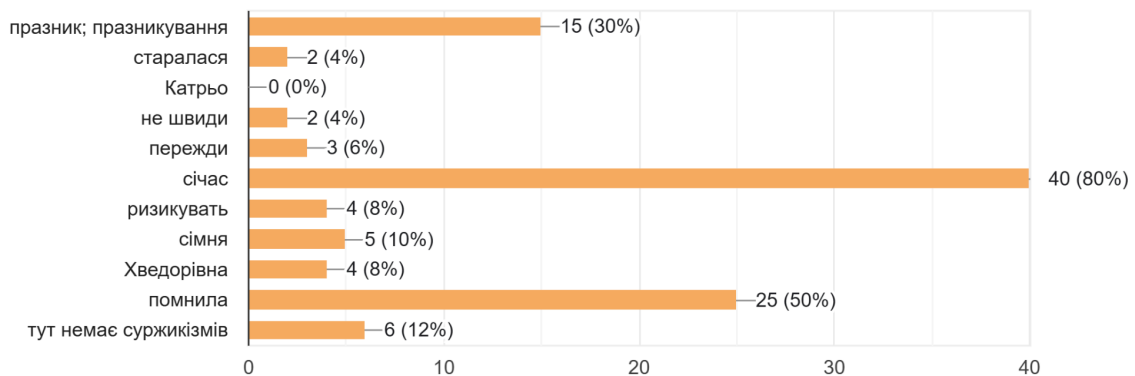
10.

«Празник Великдень у Козіївці вже років із п'ятнадцятко запертий у хаті, двері якої баба все старалася відчинити й пропустити його до загальносільського празникування.

Але все сусідки її спиняли. Говорили: «Катрью, та ще ж хати не охололи середняків, які зараз на каторгах корчаться за свою непокору! Не швиди, пережди. Не на часі воно січас так ризикувать. Подумай про сімню».

А Катерина Хведорівна помнила...»

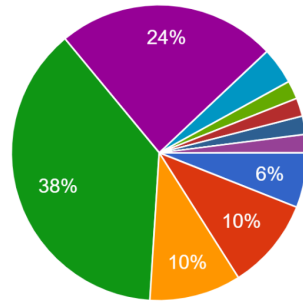
Виберіть із тексту суржикові слова (відповідно говіркові слова, будь ласка, не вибирайте)
50 відповідей

11².

Як ви ставитесь до суржикю?

50 відповідей

- Дуже позитивно
- Позитивно
- Радше позитивно
- Ніяк
- Радше негативно
- Негативно
- Дуже негативно
- Для мене краще щоб людина говор...

▲ 1/2 ▼

12.

² Інші відповіді на питання “Як ви ставитесь до суржикю?” (правописи будуть збережені):

- «Я все життя говорю суржиком, але досі не знаю як до нього ставитися, адже не достатньо глибоко дослідила це явище»;
- «Це явище яке є. Яке історично склалоось завдяки певним історичним процесам. Очевидно що це не ок. Але шляхи вирішення це методична робота з населенням та регіоном. Щоб надати грамотність та чистоту української мови»;
- «Для мене краще щоб людина говорила суржиком ніж російською»;
- [Відповідь відсутня]